

*Izdaja knjige o prijatelju Izidorju Predanu
je bila glavna skrb zadnjih dni življenja
Filiberta Benedetiča.
Klanjam se njegovemu spominu.*

Sklad Dorče Sardoč

DESETNJAK DORIČ PRIPOVEDUJE
Pričevanje Benečana Izidorja Predana

Uredniški odbor

Filibert Benedetič, Jole Namor, Lida Turk

Zapisala in uredila

Lida Turk

Spremni esej

Jole Namor

Opombe k pripovedi Izidorja Predana

Uredniški odbor

Lektorirala

Marija Cenda

Platnica

Boris Lutman

Izdajo tebnično uredil

Filibert Benedetič

Izdala

Sklad Dorče Sardoč, Gorica

in Založništvo tržaškega tiska, Trst

v sodelovanju z Zadrugo Novi Matajur, Čedad

Založil

Sklad Dorče Sardoč

Tiskala

Grafica Goriziana - Gorica 2005

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in študijska knjižnica, Trst

821.163.6-94

929 PREDAN L

323.15(450.365=163.6)

PREDAN, Izidor

Desetnjak Dorič pripoveduje : pričevanje Benečana Izidorja Predana /
(zapisala in uredila Lida Turk ; spremni esej Jole Namor ; opombe k pripovedi
Izidorja Predana uredniški odbor ; izdala Sklad Dorče Sardoč, Gorica in
Založništvo tržaškega tiska, Trst v sodelovanju z Zadrugo Novi Matajur,
Čedad]. - Gorica : Sklad Dorče Sardoč, 2005

1. Turk, Lida [avtor] [urednik]

ISBN 88-7174-078-5

2323948

DESETNJAK DORIČ PRIPOVEDUJE

Pričevanje Benečana Izidorja Predana

Sklad Dorče Sardoč
Gorica 2005

Uvodna beležka

Za ohranitev Beneške Slovenije v temnih časih po koncu druge svetovne vojne in za njen kulturni preporod od druge polovice preteklih šestdesetih let dalje je nedvomno zasluzen Izidor Predan. Njegova vključitev med vodilne osebnosti slovenske narodnosti skupnosti v Italiji v stalni knjižni zbirki Sklada Dorče Sardoč ni le dolžnostno dejanje, pač pa predvsem hvalezen poklon človeku, ki navezan na svojo kulturno identiteto simbolizira veliko ljubezen in zvestobo do svojega naroda in jezika v težkih razmerah in veliki revščini Benečije, najzapadnejšega predela slovenskega narodnega prostora. Gre pa tudi za dragocen prispevek k spoznavanju in ohranjevanju žlahtnih vrednot našega zgodovinskega spomina, opredeljenega in izpopolnjenega v raziskovalnem delu študirajoče mladine, kateri Sklad Dorče Sardoč namenja veliko skrb, in to še posebej za mlade v Videmski pokrajini.

Knjiga je nastala iz pogоворov programistke režiserke Lide Turk z Izidorjem Predanom za njeno uveljavljeno oddajo Četrtkova srečanja na Radiu Trst A. Pričevanja

Izidorja Predana predstavlja njegovo pravo oporočo, saj nas je po težki bolezni kaj kmalu za tem za vedno zapustil.

Lida Turk je pripoved Izidorja Predana za to knjigo posebej zapisala, uredila in z uvodnimi beležkami ob vsakem poglavju tudi opremila.

Filibert Benedetič

Srečanje z Izidorjem Predanom

Predgovor urednice Lide Turk

Z Izidorjem Predanom sem se srečala ob koncu poletja 1992 na pobudo šefa kulturnih sporedov Radia Trst A Filiberta Benedetiča, ki mi je, ko sem iskala novega gosta za rubriko Četrtkova srečanja, sugeriral njegovo ime. Beneški politični in kulturni delavec je v tistem letu praznoval svojo šestdesetletnico in se mi je zdel skoro premlad za življenjsko izpoved, ki naj bi jo ta rubrika ponujala. Vsi dotedanji gostje so bili starejši, nekateri zelo stari. Izidor Predan je bil poseben gost v četrtkovi galeriji, pričevalec in glasnik Slovencev z najzahodnejšega narodovega ozemlja, ki so v teku zgodovine na zemljepisno skrajnih okopih kljubovali težavam in se v časovno dolgih obdobjih sami prebijali skozi neprijazne čase, popolnoma ločeni od narodovega telesa.

Tako so se začele poti na teren, v Benečijo, kjer sem bila prej službeno le parkrat, po večini s kakim kolegom ali sodelavcem, s Pavlom Merkujem po potresu, s prof. Martinom Jevnikarjem na Trčmunu za oddajo Rojstne hiše naših velikih mož, morda še za kak priložnosten intervju.

Z Dorico Makuc, avtorico niza o primorskem izseljenstvu, sem ob taki priložnosti obiskala Izidorja Predana na njegovem domu v Dolenji Mersi. V zimsko zasneženi dolini sva takrat šli tudi do njegove sestre Marčele.

Pokrajina je bila med mehkobo zadnjih poletnih dni in pridihom bližnje jeseni leta 1992 prijaznejša in zelena ob podnožju Brd, ko sem šla na prvo četrtkovo srečanje, mimo Čedada, in naprej proti dolini, za katero nisem vedela, da se imenuje Rečanska. Morda sem tam nekje pri Ažli ob naslednjih vožnjah vedno pogledala stran, da bi ne videła velike zaraščene zelene ptičnice, okrogle pasti, v katero zaidejo ptice in jim ni več pomoči. A že se je na začetku Dolenje Merse pokazala Izidorjeva hiša.

Po mojem kratkem in zelo splošnem uvodu je Izidor Predan takoj začel s poezijo, pesmico o Rečanski dolini. Verzi so pri snemanju večkrat prekipeli iz njega. O Izidorju Predanu nisem vedela dosti, le nekaj podatkov, ki sem jih prebrala v Primorskem slovenskem biografskem leksiku-nu, nepogrešljivem priročniku, izhodišču za vsak osebni intervju. V štirih srečanjih, ki so navrgla osem oddaj, ni prišlo do večjega zbližanja. Šele zdaj, ko sem urejala njegove besede in misli ter razčlenjevala stavek za stavkom, je postal tudi zame Dorič. Bila sem prepričana, morda zaradi nesporazuma ob prvem zimskem obisku, da je tudi Dorič v mladih letih emigriral in bil rudar. Njegov glas je med pripovedovanjem imel vedno nek podton zadihanosti, ki je njegovim besedam dajal osebno, kar drhtečo, še večjo vživetost. Dorič ni imel silikoze, ni delal v belgijskem rudniku. Zdaj, ko ponovno poslušam njegove besede o beneški revščini, o breizhodnem trpljenju, kakršnega morda v dru-

gih delih Primorske niso poznali, dajeta njegov glas in skoro čustvena zadihanost posebno emotivnost njegovi pripovedi in si silikoze še vedno ne morem odmisliti. Morda pa je imel tudi Dorič silikozo, ne tiste patološke, medicinsko dognane, morda je silikozna pri Benečanih endemična, razpoznavni znak, ki zaznamuje več generacij. Kot je sam povedal, je izseljevanje bolezen za tistega, ki odhaja, in za tiste, ki ostanejo doma.

Doričeve pričevanje je pripoved velike ljubezni in velike zvestobe, ljubezni do svojega naroda in jezika, do slovenske kulture, kot večkrat ponovi v svojem pričevanju. Ljubezen in zvestoba premostita vse težave in kljubujeta vsem pritiskom. V vsej svoji čustvenosti pa zna biti Dorič tudi neizprosen in predvsem nepopustljiv, ker je njegova ljubezen trdna in neuklonljiva. Mehak in prisrčen, čustven, ganjen in ganljiv je njegov spomin na revna otroška leta. Višek doseže v izpovedovanju navezanosti na mater. V njegovih besedah postane njen lik skoraj literaren, morda kar antološki. V spominu na revno in ljubečo mater izraža Dorič, deseti brat, laično pobožnost in pobožno laičnost, ki je prevzela marsikaterega poslušalca njegovih srečanj in ki nam, upam, morda diha tudi iz tiskane besede.

Simbol pokončnega in neuklonljivega Slovenca

Spremni esej Jole Namor

Bil je sončen in topel dan v začetku avgusta leta 1996 in tudi Izidor Predan se je povzpel do vasi Matajur, kjer so priredili praznično srečanje Slovencev. Na srečanju so slovenske organizacije Videmske pokrajine že zelo oživiti duh Kamenice, že tradicionalne prireditve, ki se je prvič odvijala prav na Matajurju in je tudi po Predanovi zaslugi postala ena najbolj pomembnih in priljubljenih manifestacij Benečije. Bil je vesel in sproščen. Po dolgi odsotnosti zaradi bolezni je bil ves prevzet od srečanja z beneškimi ljudmi in kulturnimi delavci. Spominjam se, da se je vsakemu približal s svojim širokim in na pol ironičnim nasmehom, da je za vsakega imel dobro besedo in vsakemu stisnil roko z obema rokama. Nihče od nas pa ni slutil, da se je prišel poslavljati. Ko se je popoldne začel uradni del manifestacije, je z drugimi slovenskimi predstavniki stal pri odru za pozdrav. Le trenutek preden je prevzel besedo, pa se je nenadoma zgrudil na tla, in čeprav so mu skušali pomagati, je v nekaj momentih izdihnil. Vse se je ustavilo, nastala je tišina, polna žalosti in bolečine, misli in spominov. Boleč obču-

tek izgube in praznine se je za trenutek nekoliko omilil, ko so mu najprej eden, nato dva in potem vsi polglasno in zelo ubrano zapeli v slovo "Oj božime,oj božime tele dolince...". Tudi v svojem odhodu je bil Izidor Predan poseben in veličasten. Umrl je "na bojišču", tam, kjer smo ponovno zahtevali priznanje svojih jezikovnih in socialnih pravic. Bil je z nami do svojega zadnjega diha. Umrl je na prazniku slovenske kulture in zavednih Slovencev, med svojimi ljudmi. In še to, odšel je prav z Matajurja, ki je najmočnejši simbol beneških ljudi doma in po svetu in s katerim je bilo tesno povezano vse njegovo življenje.

Izidor Predan - Dorič je ena najzanimivejših osebnosti sodobne zgodovine Benečije. Njegovo ime (čeprav je bil precej mlajši) se ob Vojmirju Tedoldiju in Marju Kontu pojavlja na samem začetku političnega in kulturnega gibanja Slovencev Videmske pokrajine, še pred ustanovitvijo kulturnega društva Ivan Trinko. Bil je eden od glavnih uteviljiteljev in protagonistov prizadevanj za priznanje narodnih in socialnih pravic slovenske manjšine v Videmski pokrajini. Že njegovi prvi koraki na tej poti so bili nenavadni, saj je še kot mladenič stopil v stik s slovenskimi partizani iz beneškega prostora, in ko mu je bilo komaj 16 let, je že bil odgovoren za Zvezo slovenske mladine v Benečiji. Leto kasneje (1949) je sodeloval na znamenitem zasedanju Demokratične fronte Slovencev v kinodvorani Impero v Čedadu, kjer se je zbral presenetljivo visoko število beneških demokratov in antifašistov. S političnim delom je torej začel zelo zgodaj, kar je bilo za tiste čase in predvsem za beneške socialne in kulturne razmere pravzaprav izjemno. Živel je dinamično in napeto, sicer v skladu

s svojim značajem, saj je bil človek svetlih idealov, globokih prepričanj in velikega srca. Bil je strasten, ni maral srednjih poti, medlih potez in taktiziranja. Navduševal se je za komunistično idejo o svobodi, pravičnosti, enakopravnosti in solidarnosti, ki so jo spodbujale in napajale težke ekonomske razmere, v katerih so po gorskih obmejnih vasičah živeli beneški ljudje. V njem se je prepletala s ponosom na slovensko jezikovno in kulturno domačo tradicijo, ki jo je podedoval od svoje matere. Na straneh knjig Družbe sv. Mohorja je vzljubil slovensko besedo in obenem odkril ljubezen do znanja. Možnosti šolanja ni imel, a bil je bister in nadarjen, hitro je razumel pomen kulture za lastno emanicipacijo in napredek svoje deželice pod Matajurjem. Zato se je kot samouk vse življenje izpopolnjeval in ne samo v slovenščini.

Za svoje orožje je Izidor Predan izbral pero in besedo. Čeprav brez izkušenj, si je s skromnimi sredstvi in močmi v začetku leta 1974 naložil nelahko breme štirinajst-dnevnika Novi Matajur. Pisal je rad, a kaj še vse zahteva izdajanje časopisa! Toda v tistem obdobju, ko se je Benečija začela prebujati in je delovalo na vsem njenem teritoriju več kulturnih društev in skupin, je bil časopis potreben. Zato je z zagnanostjo in nemajhnim pogumom stopil na to pot. Z Novim Matajurjem je Dorič odprl živ dialog z beneškimi ljudmi, časopis je usidral v beneška tla in v srce Beneških Slovencev, vzpostavil je tesnejšo povezavo tudi z izseljenci. Poznal je moč slovenske besede in zato je vlagal nemalo energij v časopis, ki mu je določil pomembno funkcijo glasnika želja in potreb beneških ljudi ter povezovalca Slovencev in zagovornika njihovih pravic in interesov. V

svojem publicističnem delu, še zlasti ko ga niso utesnjevali togi politični okviri, je znal biti prepričljiv, po potrebi tudi polemičen, nikoli ni bil banalen, večkrat pesniški in vselej ljudski. Znal se je približati ljudem, rad je bil in se veselil v njihovi družbi. Čeprav je v življenju doživel velike krivice in je veliko trpel, se je znal prepustiti tudi veselju in zabavi. Občutljiv do socialno in ekonomsko zapostavljenih je beneškim ljudem v stiski vedno pomagal, zagovarjal njihove pravice in jim bil v oporo. Zato je bil spoštovan tudi od političnih nasprotnikov.

Izidor Predan je bil seveda trn v peti nacionalističnim krogom. V petdesetih letih so poskusili utišati njegov glas, vseskozi so mu nastavliali zanko, dokler ga niso vanjo ujeli pod obtožbo vohunjenja. Bilo je leta 1953, na vrhuncu krize med Italijo in Jugoslavijo. Predan je sedel v ječi od 23. oktobra 1953 do 7. maja 1954, sicer v preventivnem zaporu in, kot je v razsodbi porotnega sodišča jasno napisano, "ni bil vohun ne v svojih dejanjih ne v namenih". Bil je pač žrtev hladne vojne, napetosti na meji in nacionalističnih pritiskov. Tista izkušnja je v njem pustila globoko rano, ki se ni nikoli povsem zacetila in ga je bolela, čeprav o tem ni rad govoril. Povzročila mu je težke posledice v osebnem življenju in seveda tudi na politični ravni, kot predstavniku Slovencev Benečije. Politični nasprotniki trikoloristi so skrbeli, da so ob njegovih javnih nastopih, še posebej, ko je bil kandidat na krajevnih in deželnih volitvah, letele nanj obtožbe, češ da je vohun in izdajalec. Še bolj kot letaki in očitni napadi so nanj metala senco šušljanja in namigovanja. Eden od grobih napadov še v začetku devetdesetih let na neki javni razpravi o zaščiti Slovencev v

*Čedadu, sicer ob Doričevi odsotnosti, je spodbudil profesorja Pavla Petričiča, da je v knjigi *Pod senco trikolore* pojasnil ozadja in vsebino procesa proti njemu.*

*Izidor Predan je vsekakor imel podporo med zavednimi Slovenci in preprostimi beneškimi ljudmi. Nekaj tednov potem, ko se je iz zapora vrnil domov, je bil izvoljen v grmiški občinski svet. Dober mesec kasneje, 26. junija 1954, pa se je na pogrebu msgr. Ivana Trinka poslovil od njega v imenu Beneških Slovencev. Bilo mu je komaj 22 let. Leto kasneje (oktobra 1955) je bil med ustanovitelji kulturnega društva Ivan Trinko, prvega v Videmški pokrajini. Bil je tudi v vodstvu društva, najprej kot tajnik, nato kot predsednik in sicer od leta 1960 do konca leta 1973, ko je tisto odgovorno vlogo prevzel Viljem Černo, on pa je začel urejati časopis *Novi Matajur*. V šestdesetih letih je začel skupaj z župnikom Lavrenčičem iz Sv. Štoblanka s socialno dejavnostjo, iz katere je nastal Patronat Inac. Tudi to je bilo potrebno. Vedel je, da zapostavljenim in revnim ljudem več pomeni pomoč pri reševanju težav kot ponujanje kulturnih dobrin. Zato je deloval na obeh ravneh in se razdajal. Bil je med pobudniki in organizatorji kulturno-političnih manifestacij, kot je bilo srečanje sosednjih narodov na Kamenici in Dan emigranta. Sodeloval je s SKGZ in deloval v njej, bil je doma, v deželi in Sloveniji glasnik potreb in zahtev Slovencev izpod Matajurja, Muzcev in Kanina. Rad je stopil na oder in v svojih nastopih je vedno govoril s srcem, čustveno in včasih skoraj solzavo, a vedno živahno in barvito, znal pa je biti tudi duhovit. Zato so njegove nastope vedno spremljali topli aplavzi.*

Ime Izidorja Predana bo vsekakor ostalo povezano z njegovo razvijano pisateljsko, dramsko, pesniško in publi-

cistično dejavnostjo. Nešteto člankov je seveda napisal za Novi Matajur, še posebno posrečena je bila njegova satirična rubrika Piše Petar Matajurac, v kateri je rad polemiziral z nasprotniki, še raje prikazoval drobce iz izročila, kulture in zgodovine slovenske skupnosti na Videmskem. Tu so nastajali tudi njegovi liki. Napisal je veliko pesmi še zlasti za Senjam beneške pesmi na Lesah, posebno mesto pa ima v njegovem ustvarjalnem delu gledališče. "Da je bil Dorič intimno zavezан gledališču, to ve vsak, ki ga je v življenju kdaj srečal", je napisala Živa Gruden in nadaljevala: "Njegova pojava, njegov širok smeh, njegove kretnje, njegove dinamično podane pripovedi, njegove tenkočutne, včasih skoraj jokave izpovedi - vse je na njem izdajalo to nagnjenje". Ustvarjal je za Beneško gledališče, zelo rad je tudi sam stopil na oder kot igralec. Napisal je pet del in sicer Modar hlapac (1970), Beneška ojet (1976), Emigrant (1977), Žganjarji (1978) in Prepoved (1985) ter priredil Kaplana Martina Čedermaca (1980). Imel je v zamisli tudi otroško igro, ki naj bi jo uprizorili učenci dvojezične šole v Špetru, a žal mu je zmanjkalo časa.

Eden od njegovih najsrečnejših dni je bil, kot je sam Predan povedal, tisti, ko so ga v okviru pobude Bralne značke povabili na Špertske dvojezične šole, da otrokom prebere nekaj svojih spisov in poezij. Srečanje med enim od očetov Benečije in nedolžnimi beneškimi otroki, ki so se jim končno odprla vrata do šolanja v obeh jezikih in s tem možnost dihati z obojnimi pljuči ter polno živeti na našem obmejnem prostoru, je bilo toplo in ganljivo. Ko je leta 1985 prišlo do odprtja dvojezičnega vrtca v Špetru in kasneje šole, so se uresničile sanje in želje Predana in vseh tistih, ki

so v vsem povojnem času skrbeli za slovensko izobraževanje otrok v Nadiških in Terskih dolinah. Pomen šolanja v slovenskem jeziku je Predan spoznal ob svoji težki izkušnji samouka. Zato se je tako vneto boril za pravico beneških ljudi do slovenskih šol in si prizadeval za vpisovanje otrok v goriške in tržaške šole. Tudi njegova otroka sta doživela težko in bolečo izkušnjo oddaljenosti od družinskega kroga v najbolj zgodnji mladosti zaradi slovenskega šolanja. Kot oče in politični predstavnik se je torej močno veselil dejstva, da so končno nastali tudi v Benečiji pogoji za normalno pojmovanje in doživljjanje slovenstva.

Izidor Predan sodi v čas, ko so bili zavedni Slovenci iz beneškega prostora v primežu političnih nasprotij in blokovske delitve sveta, ko je bilo potrebno veliko samoodpovedovanja in žrtvovanja, ko so morali biti notranje močni kot skala, da so lahko prenašali vse pritiske in ostra nasprotovanja, ter obenem dovolj spretni, da so se izogibali pastem in predvsem sposobni povezovanja in iskanja zavezništev, ki so jih nekaj desetletij imeli le v političnih strankah levice. Podobna Predanovi je bila izkušnja tudi drugih zavednih sinov Benečije in nekaterih duhovnikov. Kljub temu je slovenska manjšina na Videmskem doživela svojo kulturno pomlad, si po potresu kulturno in gospodarsko opomogla. Nastala so društva, krožki in pevski zbori, začela je delovati Glasbena šola, okrepile so se dejavnosti namenjene najmlajšim, odprla so svoje obrate nekatera podjetja s slovenskim in mešanim kapitalom. In v tem razcvetu je pognala svoje močne korenine špertska dvojezična šola, ki je prevzela tisočletno izročilo in domači govor, ga oplemenitila in mu odprla pot v bodočnost. Tako kot je

nekoč (1984) napisal Dorič: "Dialekt je ščurak vode na koritu: če usahne studenac, zmanjka tudi voda na koritu. Naj se nam zagotovi, garantira dotok vode iz naravnih studen-cov. To nam manjka danes!"

Izidor Predan ni doživel priznanja Slovencev v Benečiji in posledične zakonske zaščite, za kar se je vse življenje trudil in žrtvoval. Toda, če smo Slovenci v Furlaniji obdržali do danes svoj obraz, če lahko doživljamo svojo slovensko identiteto brez travm, kot nekaj normalne-ga oziroma kot vprašanje izbire posameznika, če jemljemo svoje razvejano delovanje kot kulturno in politično delo in ne več kot poslanstvo, se moramo zahvaliti tistim velikim osebnostim, ki so v temnih povojnih časih za ceno velikih žrtev zorali ledino. Dorič, kot simbol pokončnega in neuklonljivega Slovenca, ima med njimi prav gotovo zelo vidno mesto.

Doričeva pričoved

I. Doričeva dolina

Izidor Predan - Dorič se je rodil 7. maja 1932 v Gorenjem Bardu v občini Garmak v številni družini. Oče Andrej in mati Ana Chiabai sta bila kmeta. Svojo pripoved začenja Dorič z opisom svoje vasi, doline, v kateri leži vas, vaščanov, ki jih povezuje skupna in enaka revščina. V prvem poglavju njegove pripovedi izstopata predvsem njegova dolina in pa lik matere, na katero je najmlajši sin, desetnjak Dorič, globoko navezan.

Moja dolina se imenuje Rečanska. Sega od Ažle do Dreke in obsega štiri občine. Začne se s Svetim Lenartom, če gremo iz Čedada gor proti hribom, potem si sledijo Garmak, Dreka in, na drugi strani, Srednje. To je lepa Rečanska dolina, so peli že v starih pesmih naši predniki.

*Preljubi svet' Lenart, kako si ti lep,
'maš majheno faro in puno deklet.
Če b' druga ne 'mela, kot sam'ga moža,
za miz'co b' sedela in gledala b'ga.*

*Le gled'me, le gled'me, še štufa me boš,
za kosilo bo pal'ca, za južno bo jok.
Za južno bo jok,
za vičirjo pa puna pasteljca otrok.*

Naša dolina je res lepa, vmes tečejo reke, in ker se steka več rek skupaj, se imenuje Rečanska. Lepa je, ker ima lepe hribe, pa senožeti in travnike, ki zdaj na žalost niso pokošeni. Tudi gozdove ima. Ljudje radi prihajajo sem, tudi ribiči iz Furlanije prihajajo, in lovijo ribe v naših rekah. Do Dreških Brd sega naša dolina in od tam se lepo vidi na Matajur, ki je gorski očak Beneške Slovenije. Ob potresu leta 1976 je bil naš varuh, ker ima globoke korenine in nas je obvaroval, da se ni pri nas zgodilo, kot v drugih krajih, kjer je potres povzročil veliko mrtvih, nad tisoč žrtev. Matajur nas je obvaroval pred nesrečo in je še vedno naš očak. Matajurju sem posvetil posebno pesem, ki jo je uglasbil dragi prijatelj, pokojni Ubald Vrabec⁽¹⁾.

*S strani Matajurja nebo se jasni,
po temnih oblakih spet sonce žari.
Pokonci Slovenci, stopimo na dan.
Veselo zapojmo, saj noč je za nam'.*

*Za nam' je trpljenje, ne bo več krivic,
korajžno v življenje iz večnih temnic.
Vsi bratje na svetu si dajmo roko,
naj sreča ljubezni razsveti oko.*

Ta pesem je postala nekaka himna beneškega kulturnega društva Rečan. Vsak nastop, vsako prireditev so pričeli prav s to pesmijo.

(1) UBALD VRABEC, slovenski skladatelj, eden najpomembnejših tržaških glasbenikov, povodov in kulturni delavec, avtor orkestralnih, zborovskih in opernih del.

Rodil sem se torej v Gornjem Bardu, v občini Garmak, zdaj pa živim v Dolenji Mersi, vedno v Rečanski dolini, samo malo niže sem se pomaknil. Če pomislim nazaj v čas, lahko rečem, da je moj spomin dober, ker se spomnim raznih dogodkov že od tretjega leta naprej. Vedno sem imel dober spomin, kot moja uboga pokojna mati. Rodil pa sem se kot deseti otrok, zadnji. Vaščani so mi rekli desetnjak. Življenje ni bilo lahko, nasprotno, bilo je težko. Nikoli nismo bili siti. Revna, popolnoma revna je bila naša družina. Mama in oče, ki je stalnobolehal, sta poskušala odgnati revščino, mizerijo, s paternoštvom, z molitvijo. Vrgla sta mizerijo skozi vrata, a se je vrnila v hišo skozi okno. Dobro se spominjam, da nisem bil vse do šestnajstega leta nikoli siti. Še bolj so trpeli lakoto tisti, ki so se rodili pred mano, ker so bili prej že hujši časi. Najstarejši brat, ki se je rodil dvajset let pred mano, se je močno trudil in skrbel, da je tudi sam kaj prinesel družini, da nismo toliko trpeli. Bil nam je drugi oče.

Življenje v vasi je bilo podobno življenju v naši družini. V drugih hišah so družine živele revno kot mi. V vasi je bilo tedaj šestnajst hiš in dobro se spominjam, da sem večkrat naštel, da je bilo v teh šestnajstih hišah sto pet ljudi, z otroki in starimi vred. Zdaj ni v vasi niti dvajset ljudi, drugi so šli s trebuhom za kruhom. Poročili so se in si ustvarili družino v Belgiji, v Franciji ali pa v Furlaniji. Zdaj je težko nesti mrliča na pokopališče, ker je v vasi pre malo rok, treba je prositi za pomoč prebivalce iz drugih vasi. To se dogaja tudi v drugih vaseh občine Garmak, ki je štela ob koncu druge svetovne vojne 1530 prebivalcev; zdaj jih nima niti polovico.

Živeli smo od skromnega pridelka majhnih krp zemlje. Revščina je bila huda, samo to lahko rečem. Nekateri v vasi so se smejali in so rekli, da ko pri Štefanovih, tako se je reklo pri nas doma, spravijo zadnje otroke spat, prvi že vstajajo. Tisti, ki so vstajali, so bili lačni in tisti, ki so hodili spat, so bili tudi lačni. Imeli smo nekaj skromnih njivic v strmem bregu, da so kamniti zidki komaj zadrževali zemljo. Imeli smo tudi kravico, ki bi jo lahko vsak nekoliko močnejši kmet sam nesel na ramenih. Ni bilo dovolj mleka, ni bilo dovolj koruze. Vozili smo v Furlanijo na vozičku, na *bureli* smo rekli, kostanj, ki smo ga pobrali, in ga zamenjali za koruzzo, ki smo jo doma zmleli, a vsega tega je bilo premalo. Taka revščina je bila skoro povsod v Benečiji. Moj pokojni oče se je najbolj bal, da bo še naprej v veljavi fašistični zakon, ki je predpisal davek na celibat, ker je bilo v družini šest fantov. Rekel je, da bomo ob hišo zaradi davka na celibat, ko bodo vsi fantje dorasli zreli dobi. Saj hiša ni bila bogovekaj, a očeta je skrbelo, da ne bi zgubili še tega; prizadeval si je, da bi ostali vsi skupaj, pod streho.

Kaj naj še povem o svojem otroštvu? V šolo sem hodil v Platac. Vas je bila oddaljena približno en kilometer v hrib. V šoli sem prve dni samo buljil v steno, ker nisem razumel učiteljice. To se je dogajalo precej časa. Učiteljica je bila Sicilijanka, sicer dobra ženska, a ni razumela našega jezika in ji ni bilo niti dovoljeno, da bi ga razumela. Mi smo morali razumeti njen jezik. Nisem mogel povedati poezije, ki sem jo znal na pamet, ker nisem vedel, kako bi učiteljici v italijanščini rekel: "Gospa, gospodična, jaz znam na pamet eno

poezijo". Kljub vsemu temu nisem bil zadnji v šoli in me je učiteljica večkrat poklicala pred kateder, da sem kaj povedal in pokazal drugim, če je potrebovala pomoč.

Slovenščine sem se naučil doma. Moja mama je bila učiteljica, ki mi ni dala nikoli cveka, bila je radodarna in mi je pomagala. Dobivala je knjige sv. Mohorja, družbe⁽²⁾, ki je izdajala knjige in koledarje. V večernih urah mi je pozimi brala in me učila, čeprav ni bila niti sama nikdar v slovenski šoli. Učila me je slovenske črke, č, ž, š, kako se izgovarjajo in kako se pišejo. Vzljubil sem naš slovenski jezik. Pozneje, ko so začeli po vojni prihajati v hišo razni slovenski časopisi, večkrat na moj naslov, je rekla, da to ni slovenščina, da so slovenščino pokvarili, da je najlepša slovenščina bila tista, ki jo je brala v bukvah Mohorjeve družbe. Da smo prišli do Mohorjevih knjig, so nam pomagali zavedni duhovniki, ki so nosili knjige in koledarje v našo hišo, tako gospod Černota, ki je umrl kot žrtev prve svetovne vojne. Pri naši hiši ni bilo denarja niti za sol, kaj šele za knjige.

V vasi so živeli sami domačini, seveda sami Slovenci, razen učiteljev, ki so prišli iz drugih krajev Italije. Do zadnje svetovne vojne ni bilo Italijanov v naših dolinah in ljudje niso sploh znali italijanščine. Potem so mislili, da se bodo njihovi otroci bolje znašli v življenju, če se bodo hitro naučili italijanščine. Mislim, da je bil to tudi

(2) MOHORJEVA DRUŽBA Predvsem po zaslugu beneškoslovenskih duhovnikov so bile knjige Mohorjeve družbe razširjene tudi med Slovenci Videmske pokrajine. Andrej Vovko (Traditiones 1999 in 2000 ter Trinkov kalendar 2002) je za obdobje 1866-1914 ugotovil 5998 udov iz Videmske pokrajine in ocenil, da je prišlo med Slovence videmske nadškofije skupaj vsaj 30.000, če že ne 36.000 in več slovenskih knjig.

psihološki problem. V mestu so jih imeli v raznih uradih večkrat za norca, ker niso znali italijansko, in so se čutili manjvredni. Tudi v bolnicah, ko so naši otroci jokali, da so žejni, jih uslužbenci niso razumeli. Starši so menili, da bi morali znati italijansko, da bi lahko v tem jeziku vprašali za kozarec vode.

Na misel mi tudi pride, da smo imeli nekdaj otroci na vasi svoje posebne igre. Tudi o tem bi bilo vredno govoriti, opisati, kakšne so bile naše igre. Otroci smo se zbirali sredi vasi, prijeli smo se za roke in stali v krogu. En otrok je moral stati na sredi, drugi pa je bil zunaj kroga. Ta je bil za duhovnika in je vprašal: "Ali ste videli mojega zajca?" "Ne, ne, ne", so odgovarjali drug za drugim, pa je šel. Ko je prišel do konca, mu je zadnji odgovoril: "V Gospodovem vrtu, broskve je!" *Duhovnik* ga je začel loviti, drugi pa so dvignili roke, da je otrok šel iz kroga in lovil drugega, dokler ga ni ujel za srajce in tako je šlo naprej... Bilo je več takih iger.

Od desetih otrok, ki se jih je rodilo v družini, smo stirje še živi, trije bratje in ena sestra. Pet bratov je delalo v belgijskem rudniku in tam so vsi dobili silikozo. Trije so umrli, eden pred kratkim, star 71 let. Druga dva sta umrla še mlada. Sestra, ki je živela v Neaplju, pa je tam umrla ob potresu. Najstarejši brat, ki nam ni bil le brat, ampak tudi oče, je ravnonoč praznoval osemdesetletnico⁽³⁾.

Ko sem bil še otrok, sem mislil, da ne bo nikdar mogla priti smrt in nas uničiti, ker smo se tako kalili, trdo

(3) OD DESETIH OTROK... Podatki se nanašajo na leto 1992.

živeli in težko prenašali revščino, pa je le prišla in nas pobrala že več kot polovico. Hudo je razmišljati o tem, sem pa ponosen na brate in sestre. Vedno smo se imeli radi in tudi sam sem jim po svoje skušal pomagati, kot sem mogel.

O svoji številni družini moram še povedati, da so starši, kljub revščini, skrbeli za otroke in se trudili zanje. Dve punčki, dve čečici, pravimo mi, pa sta umrli v otroških letih, ena je imela štiri, druga pa tri leta. Pokojni brat, ki je umrl pred nekaj meseci, je bil dvojček štiriletne deklice, ki je umrla. Še več časa po njeni smrti jo je vedno klical, ko je prišla v hišo usmiljena žena iz sosednje vasi in prinesla mami malo mleka za otroke. Hodil jo je klicat na *baju*, na balkon: "Maija, Maija", Marija se je klicala, "Maija, pojď domov, sada imamo mljeko an pulento". Ona ga seveda ni mogla slišati, ker je bila že mesec dni pokopana, dvojček pa je ni mogel pozabiti. Mlad človek danes težko to verjame. To so žalostni dogodki.

Mati nas je učila poštenosti, saj bi bilo takrat prav-zaprav potrebno krasti, življenje pa je bilo tako, da nisi imel kaj krasti, ker so bili revni vsi, tudi drugi. Mati pa nas je učila spoštovati ljudi in ljubiti vse človeštvo, posebno pa je bila pobožna. Kadar sem leta 1938 šel k svetemu obhajilu, mi je napisala eno molitvico in mi je zagrozila, da jo moram zmoliti, preden bom prejel sveto obhajilo. Ta molitvica je še danes prisotna v meni, se je še danes spominjam, malo je po beneško, še več po slovensko.

Od desetih otrok, ki jih je rodila, sem stal zadnji, najmlajši, ob njeni smrtni postelji v bolnici v Čedadu. Prijela me je za roko in me vprašala: "Dorič, al' znaš še tisto molitev, ki sem te jo naučila, kadar si šel k prvemu

svetemu obhajilu?" "Ja, mama", sem ji odgovoril. "Puveji jo". "Ja, mama", in hitro sem začel.

Naj bo uoprano tole moje prvo sveto obhajilo na čast Boga Očeta, nebeškega Sina in Svetega Duha. Na čast Marije prečiste Device in vseh svečenikov božjih, za vse tiste dušice, ki so se ločile in prtile z naše hiše in žlahte, posebno pa za tisto dušico, ki narbuje moje pomoči.

Potem mi je stisnila roko in njena roka je začela mrzleti v moji. Tako je zatisnila oči moja uboga mama.

II. Vojska gre skozi doline

Dorič je komaj dopolnil šestdeset let. Še mlad je, vendar se zdijo, ko priponuje o svoji družini in revnem otroštvu, tista trideseta leta, ko je prišel na svet kot desetnjak, zelo zelo daleč. O odhajjanju bratov priponuje Dorič, pa o drugi svetovni vojni, ki tudi Benečiji ni prizanesla in ki je šla skozi njegovo dolino. Revščini in lakoti se je pridružilo še drugačno trpljenje.

Ni bilo dela in, kot sem že omenil, se je oče najbolj bal davka na celibat. Po tem fašističnem zakonu je moral plačevati fantovščino vsak, ki ni bil poročen. Treba je bilo delati, da si lahko plačeval ta davek. Pa ni bilo dela nikjer. Starejši brat je včasih kaj zasluzil, od časa do časa. Delal je v Tolmezzu, ko so kopali jarke za obrambo, in še v drugih krajih, tudi na cesti, ki pelje v rojstno vas moje žene, v Lombaj. Če si hotel delati, pa si moral takrat imeti fašistično izkaznico. On pa je ni hotel sprejeti. Tudi oče je bil nasproten fašizmu, čeprav je bil navaden kmet, in tudi sin ni nikdar sprejel fašistične ideologije, niti izkaznice. Dobil je delo samo, če ni bilo drugih, ki so imeli izkaznico.

Obdelovali smo tisto majhno polje, kot sem že povedal. Ležalo je v bregu in spomladi smo morali nakladati zemljo, ki jo je pozimi voda sprala, in jo v koših nanašati nazaj na njivico. Pobirali smo kostanj, vendar smo ga sami

imeli zelo malo, zato smo pobirali kostanj pri premožnejših kmetih, pobirali smo ga na polovico, se pravi, da smo polovico kostanja nesli lastniku, polovico pa smo ga obdržali. Tudi krompir smo sadili na polovico. Dali so nam gnoj, skopali smo zemljo, sadili, skopali krompir in dobili polovico pridelka. Na tak način smo se preživljali.

Sestre so šle delat v Milan in Neapelj, kot dekle so delale, in močno so jih izkoriščali. Ena je ostala dol, je šla tudi v Afriko in v Afriki je spoznala moža, se z njim poročila, po vojni pa sta se preselila v Neapelj. V Neaplju je našla tudi smrt pod potresom. Mlajša sestra pa živi, kot vdova, na Zverincu v občini Garmak. Tudi ona je imela lepo število otrok. Vzgojila jih je v ljubezni do našega jezika. Stalno posluša Radio Trst in je naročena na Novi Matajur. Brat, ki živi še vedno v Belgiji in ki je bil pred kratkim doma, ima tri sinove in vsi trije lepo govorijo slovensko.

Ko se je začela druga vojna, sem bil star skoro osem let. Hodil sem v šolo v Platac, kot sem povedal. Takrat je Mussolini napovedal vojno Angliji, se pravi Veliki Britaniji in Franciji, in naši pobje, naši fantje, iz naše in iz drugih vasi, so bili vpoklicani pod orožje. Za vsakim se je družina jokala, in ko so šli po stezici dol v dolino, so jih prijatelji spremljali. Precej jih ni prišlo nazaj. Vojna je bila huda. Po 8. septembetu 1943, ko je Italija kapitulirala, so se začeli fantje iz raznih front vračati domov, seveda tisti, ki jih niso zajeli Nemci. Teh pa je bila večina. Odpeljali so jih v nemška taborišča. Tudi tam so umirali naši fantje. Tisti, ki so prišli domov, pa so stopili v partizansko borbo.

Skozi naše kraje je šlo veliko italijanskih vojakov, ki so prihajali sem bosi in raztrgani, utrujeni, in so spraševa-

li, kje je Italija. Prihajali so iz sosednje Jugoslavije, kjer so bili kot okupatorji, in so se tedaj vračali domov. Ti mladi fantje so se mi smilili, tudi našim materam so se smilili in, čeprav so živele v revščini, so jim vedno dale kaj za podzob, kar so imele.

Tu se je od 8. septembra dalje že organizirala domača slovenska partizanska vojska. V naših krajih je bil zacetnik protifašistične in protinacistične borbe doktor Mario Zdravljic⁽⁴⁾, ki je umrl 1987 v Novi Gorici. Vsi, ki so stopili v to borbo, so bili navdušeni, morda tudi zato, ker so mislili, da bo trajala malo časa in da bo vojne kmalu konec. Vendar ni bilo tako in zato so se večinoma vračali domov, če so le mogli, in so se skrivali tako Nemcem kot partizanom.

Prav tu na tem področju, kjer zdaj živim, točneje v Dolenji Mersi, se je odvijala najbolj herojska borba naših domačih partizanov. To je bilo 6. oktobra 1943. leta. Tega boja so se udeležili domači partizani iz Rečanske doline. Tudi moj pokojni brat, ki je prišel kot italijanski vojak skoraj bos iz Rima domov, je sodeloval v bitki. Ko se je vrnil, si ni želel drugega kot par čevljev in jih je tudi dobil.

Takrat, 6. oktobra 1943, so nekateri prijatelji obvestili komando v Svetem Lenartu, da Nemci prodirajo iz Čedada proti Rečanski dolini. Zatem so partizani prišli dol. V Klodiču, v garmiški občini, je bila že ustanovljena prva

(4) MARIO SDRAULIG (Zdravljic) iz Grmeka je še kot študent medicine septembra 1943 stopil v partizanske vrste, bil je eden od glavnih političnih navdihovalcev slovenskega osvobodilnega gibanja v Nadiških dolinah. Po vojni je živel v Sloveniji, bil je primarij pedatričnega oddelka v Šempetru pri Novi Gorici. Umrl je 10. aprila 1987.

enota partizanov, ki sta jo vodila pokojni dr. Mario Zdravljč in pa še kovač Jože Bonini iz Les, ki zdaj živi v Avstraliji. Bil je pooblaščen, oziroma si je sam prevzel odgovornost, da bo s trobento sklical fante iz vasi, ker leži vas Lesa v dolini, od tam pa se trobenta sliši do gorskih vasi. Zakaj vse to? Ker je bilo jeseni veliko sadja in ga je bilo treba pobirati in so partizani pustili fante domov, da pobrejo sadje in ga nesejo v dolino. Dogovorjeno pa je bilo, da na trobentin klic pustijo vse, da vsak pograbi svojo puško in pride v dolino. Tako se je tudi zgodilo tistega 6. oktobra zjutraj. Napotili so se po cesti proti Dolenji Mersi, kjer so jih čakali Nemci, vendar so bili naši že pripravljeni in so jih nepričakovano napadli. Nemci niso pričakovali takega odpora. Padlo je precej Nemcev, več je bilo tudi ranjenih, ki so jih potem vozili nazaj proti Čedadu. Med našimi pa sta bila dva mrtva in en ranjenec. Padel je Mario Jurman iz Hostnega, ki je bil najprej na grški fronti, potem na ruski, in je nazadnje padel v boju doma. Naši fantje so mu izkazali vso čast, ko so ga pokopali na leškem pokopališču.

Bitka med Nemci in domačimi partizani, ki se je odvijala 6. oktobra, je imela velik odmev po vseh naših dolinah in zavladalo je nepopisno navdušenje. Zatem si Nemci za lep čas niso upali prekoračiti Nadiže.

Na žalost so poznejše napake višjih slovenskih poveljnikov ohladile to navdušenje. Hoteli so s silo vključiti fante v partizanske enote, kar je ljudi odtujilo. Naši ljudje so se odločili, da se bodo bojevali za svoje vasi, za svojo domovino, ampak samo ko bo treba poseči v boj v teh krajih, ko bodo napadli vasi; niso pa hoteli, da se prevaža domače partizane čez Sočo, čez mejo in dalje. Tega niso

mogli razumeti komandanti ali tisti, ki so politično odločali o partizanski vojski. Niso mogli razumeti, da smo tu v Beneški Sloveniji dojemali slovensko kulturo in pripadnost drugače kot druge po Primorskem, ker smo bili vedno ločeni od ostalih. Pod Italijo smo bili že od leta 1866, prej smo bili pod Oglejskim patriarhatom in skoraj štiristo let pod beneško republiko. Vse uradovanje se je izvajalo v italijanščini in je čudež, da smo sploh obstali. Mislim, da je to edini primer na svetu, da smo skoraj tisoč let vztrajali, najprej naši daljni predniki in potem potomec za potomcem, da smo še danes ohranili slovensko govorico, kljub preganjanju in pritiskom. Tega voditelji NOB, ki so prišli iz drugih krajev Primorske na beneška tla, enostavno niso mogli razumeti. Drugje na Primorskem so se ljudje zavedali, da jim je fašizem napravil veliko krivico, hudo jih je užalila usmrтitev bazoviških junakov in so se zavedali pritiska, ki ga je izvajala fašistična Italija. Obljubila jim je narodnostne pravice, potem pa jih je odvzela. Naši rojaki drugod po Primorskem so prej imeli slovenske šole, slovenska društva, v Trstu gospodarske ustanove, banke, zavedali so se, kaj so jim vzeli in so to občutili kot veliko krivico. Mi tega nismo občutili. Nič nam niso vzeli, ker nismo nič imeli in je šele NOB (narodnoosvobodilna borba) vzbudila v nas zavest, željo in zahtevo, da se tudi v Benečiji ustanovi nekaj, kar je slovenskega, kar je zares našega. Mi smo molili, smo peli po slovensko, nismo pa bili organizirani. Ko smo se začeli organizirati, so nas začeli tudi močno preganjati.

V času partizanske borbe se je v Benečiji dogajalo marsikaj. Mnogo se je govorilo in se še govorí o pokolu pri

Porčinju, Porzus. Ta dogodek je hudo odmeval po naših dolinah in reakcija je bila taka, da je uspela pognati vse sile proti Slovencem. Povedati pa moram, da niso imeli ne Slovenci ne slovenski partizani ne slovenska komanda pri tem nobenega opravka. To je bil obračun med garibaldinci in ozopovci, med nasprotnimi idejami, med nasprotujočimi si ideologijami. Povedati moram, da si ozopovci pri Porčinju niso zaslužili obsodbe in niso zaslužili smrti, res pa je, da so bili, lahko bi rekeli, luksuzni partizani, ki so mirno živelji, niso se bojevali z nasprotniki, imeli so zadost kruha in vina, kar drugi niso imeli. Vsekakor pa ne moremo na noben način opravičiti pokola. Če bi do tega ne prišlo, bi bili tudi odnosi v Beneški Sloveniji po vojni lepši. To je vplivalo na povojno življenje v Benečiji in hudo prizadelo vse nas. Še enkrat pa moram poudariti, da pri tem pokolu niso imeli nobene odgovornosti ne slovenski partizani ne slovenska komanda.

Po tisti bitki 6. oktobra 1943, ki je močno vplivala na vojno dogajanje v Benečiji, se je zgodilo še marsikaj. Nemci so požgali več naših vasi. Požgana je bila Praponca v občini Dreka, bila je požgana Mečana v občini Špeter, bombardirani sta bili vasi Podsrednje in Podbarinas, v zapadni Benečiji pa je prišlo do hudih bitk. Tri dni so so se borili garibaldinci in ozopovci in naši slovenski partizani, da bi obdržali osvobojeno ozemlje od občine Tavoriano skozi Fojdo do Ahtna in Nem. Tam so Nemci požgali vse te tri velike vasi in tudi cerkve. Nato so se tudi garibaldinci, italijanski partizani, umaknili, šli v Brda in nato čez Sočo, medtem ko ozopovske edinice niso hotele tega storiti in so ostale na svojem področju. Morda je tudi zaradi te politič-

ne odločitve prišlo do pokola v Porčinju, kjer je bilo več mrtvih. Predvsem pa moram poudariti, da je zaradi tega dogodka trpelo domače prebivalstvo tako v zahodni kot v vzhodni Beneški Sloveniji.

Potem je prišel 1. maj 1945 in konec vojne. Bil sem v rojstni vasi v Gorenjem Bardu, ko je prišla novica, da so prispeli Angleži do Vidma. Partizani, ki so bili po naših gorskih vaseh, so se spustili v dolino in šli v Čedad. Pomagali so pri osvoboditvi Vidma in Tarcenta. Zavladalo je veliko veselje. Tedaj smo upali, da je konec našega trpljenja, da bomo Beneški Slovenci zaživeli in dosegli svoje narodnostne in gospodarske pravice, a na žalost nismo dosegli tistega, kar smo si žeeli in pričakovali. Po vojni je še vedno vladala revščina, ni bilo dela za delavce, ni bilo dela za mlado generacijo. Leta 1946 se je odprla našim pobom in možem pot v belgijske rudnike. To pa ni bila prava rešitev naših problemov, bila je le začasna rešitev. Nekaj so zaslužili, a za našo Benečijo je to predstavljal pravo kalvarijo.

III. Nemirni povojni čas

Benečija je bila v prvem povojnem desetletju še vedno osamljena in ločena od ostalih Slovencev, vendar je desetnjak Dorič le našel pot do Gorice in Trsta, čeprav s težavo. Tedaj je široka pot vodila le v tujino. Počasi, "štopenja za štopenjo", kot je zapel mladi beneški pevec, pa so Dorič in njegovi rojaki le prihajali iz dolge osamelosti. A komaj se malo zasveti izza Matajurja, že se nebo spet potemni. To so "mračna leta" Benečije, tako jih bosta kasneje imenovala dva Čedermaca.

Ko se je končala vojna, sem bil star trinajst let. V beneških vaseh smo lahko opravili le pet razredov osnovne šole, ne slovenske, italijanske seveda, ker niso dovolili, da bi se učili v slovenskem jeziku. Naše matere so nas učile doma, v družini, vendar tudi same niso poznale pravilne slovenščine, ker tudi one niso obiskovale slovenskih šol in ta pomanjkljivost se je podedovala iz roda v rod. Kljub vsemu pa smo, hvala Bogu, in hvala našim materam in zavednim očetom, ohranili našo govorico, naš jezik, pa tudi domače navade. Vse to smo ohranili skozi tisoč tristo let do današnjih dni.

Po vojni so morali, kot sem že povedal, naši fantje in možje v tujino, s trebuhom za kruhom. To je bil najznačilnejši dogodek tistega časa. Jaz sem pa že zelo mlad stopil

v stik s predstavniki slovenskih organizacij, predvsem s tistimi, ki so delovali v demokratični fronti v Italiji. Ta je ob koncu vojne nasledila odbore Osvobodilne fronte in tovariši so me vzljubili, ker sem tistem, ki niso znali brati slovenskih tekstov, bral Sočo in Primorski dnevnik. Ko mi je bilo šestnajst let, sem postal odgovoren za Zvezo slovenske mladine v Benečiji.

Spominjam se tudi raznih dogodkov in političnega vzdušja v tistih letih. Leta 1949 smo organizirali dva avtobusa mladincev, in jih peljali iz Benečije v Trst na prvomajsko proslavo, ki se je odvijala na stadionu Prvi maj. Spominjam se Jožeta Korena⁽⁵⁾, ki nas je z drugimi spremjal na Primorski dnevnik, da nam pokaže, kako se tiska časopis in kje nastaja Primorski dnevnik, edini slovenski dnevnik v Italiji in med vojno edini partizanski dnevnik v zasužnjeni Evropi. Takrat sem zvedel, kaj pomeni razdor s kominformom, ker so nas čakali pred vrati Primorskega dnevnika in nas napadli. Rekel sem našim mladincem, naj ne reagirajo, pa sem jih *fasal* sam. Obrcali so me v noge, da sem še nekaj mesecev trpel zaradi teh brč. Brče v noge pa niso bile nič proti temu, kar me je v srce zadelo, ker si nisem tega pričakoval od tovarišev. Od njih sem si pričakoval, da bodo pomagali zasužnjeni Beneški Sloveniji, nisem

pa mislil, da bodo tako obračunavali z mano. Do tistega dne sem mislil, da je spor samo spletka, da bi Jugoslavija dobila več pomoči z zahoda, iz Amerike, Anglije, in tako naprej. Tiste brče so me zbudile in sem razumel, da nekaj ni v redu. Seveda, če je to škodovalo v Trstu delavskemu razredu, ki je bil tam tako močan, močno organiziran, če je tam škodovalo na splošno vsemu napredku, slovenskim šolam in sploh slovenski narodnostni manjšini, kako je šele to vplivalo na nas, ki smo bili že itak šibki. Ni pa nam škodovalo do take mere, da bi nas zdrobili, saj smo bili močnejši in smo 1. maja 1949 ustanovili Demokratično fronto Slovencev in klicali v organizacijo vse napredne in zavedne Beneške Slovence, vključno duhovnike. Ti so bili sicer takrat zelo prestrašeni in niso pristopili, ampak so nam vedno pomagali, nas bodrili, nas občudovali in nam dajali moralno podporo.

Osebno sem v tem času tudi intenzivno skrbel za izpopolnitve v slovenskem jeziku. Kot samouk sem stopil v stik s profesorji in učitelji v Gorici, ki so mi dali nekaj napotkov, da se bolje poglobim v slovenščino. Dali so mi, kot tudi tovariši iz Gorice in Trsta, na razpolago knjige, ki jim mi pravimo bukva, in sem se z veseljem učil jezika, ki mi ga je najprej posredovala moja pokojna mati in ki sem ga z njeno pomočjo vzljubil in ga ljubim še danes. Na žalost pa sem prepričan, da nisem pri tem učenju prišel še dovolj daleč.

V Gorici sta mi ostala najbolj v spominu prof. Rado Bednařík in pa prof. Milan Bekar, v Trstu pa sem se najbolj navezel na prof. Šavlja, ki je bil doma s Tolminskega in mi je rad pripovedoval razne dogodivščine, doživljaje, ki so nam

(5) JOŽE KOREN (1921 – 2003) je prvič prišel v Benečijo z nočnim pohodom 17. brigade jeseni 1943, vrnil se je februarja 1944 z znamenitim pohodom XXX. divizije. Tokrat so partizani in seveda tudi on prišli v stik z mnogimi Benečanci, med drugim z župnikom Gujonom in z msgr. Ivanom Trinkom. V tistem času so v propagandnem odseku divizije začeli tiskati glasilo Matajur, ki je bil že takrat dvojezičen. Izdali so nekaj številk s prenosnim ciklostilom v vasi Duge, v občini Srednje.

bili blizu in so bili podobni mojim. Prof. Šavli je bil antifašist, ki se je moral pod fašizmom zateči v Slovenijo, takrat v Jugoslavijo. Med poučevanjem mi je dajal take prisopodobe, na tak način me je učil, da sem si vse zlahka zapomnil. Potem je bil tam tudi profesor Umek. Ivan Šavli je že šel na drugi svet, Bog mu daj večni mir in pokoj. V tistem času sem precej bral, čital sem in sem se tudi s pisanjem učil. Spomnim se, da sem 1948. leta napisal članek za Primorski dnevnik. V članku sem pisal o življenju ljudi v Dreški občini. V uredništvu Primorskega dnevnika so moje pisanje preslikali in spodaj je bila didaskalija, v kateri je bilo zapisano, da tako pišejo Beneški Slovenci, ki niso imeli slovenskih šol. Dolgo bi še lahko našteval, kaj sem v tistem času počel in kako sem postal kasneje dopisnik Primorskega dnevnika, pa dopisnik in stalen sodelavec Radia Koper in v zadnjih letih tudi sodelavec Radia Trst A.

Če hočem biti iskren, v prvih letih nisem iskal sodelovanja s tržaškim radijem, pa tudi Radio Trst ni iskal mojega sodelovanja. Nikomur nisem nasprotoval, ideologija me ni ločevala od drugih in tudi sam se nisem ločeval po ideologiji, sem pa prepričan, da, če bi me bili iskali, bi lahko napravil kaj koristnega za Beneške Slovence in tudi za druge Slovence, ki živijo v deželi Furlaniji-Julijski krajinai. Posebno na etnografskem področju bi lahko kaj prispeval, ker sem tudi to raziskoval in me to področje še vedno mika, ker je Benečija zelo bogata na etnografskem gradivu, pravzaprav ima Benečija zelo bogato kulturno dediščino. O teh stvareh sem pisal v Jadranski koledar, v Primorski dnevnik, v Matajur in Novi Matajur in upam, da bom še kaj napisal. V teh tednih pišem o čarovnicah, o

štrijonih, o *štrijah* v Beneški Sloveniji. Pisal sem že o zagovorih, kako se pregaša strupenine in odganja uroke, ki nam jih je navrgel čarovnik, *štrijon*. To je še neraziskano področje po naših vaseh.

Če se povrnem na svoje delovanje, predvsem na publicistično delo in tudi na radijsko sodelovanje, moram še povedati, da je pravzaprav že dolgo od tega, kar me je prišel iskat pokojni Boris Sancin, ki je bil takrat odgovoren za oddaje v slovenskem jeziku, za tako imenovani kulturni program. Prišel me je vprašat, če bi lahko sodeloval pri oddajah za Benečijo. To se je dogajalo v prvih šestdesetih letih, ko so postavili v naših krajih prenosnike za slovenske radijske oddaje tržaške postaje. Vse do takrat mi nismo mogli, kot tudi Goričani ne, slediti slovenskim oddajam. No, ko je prišlo do tega vabila, sem bil zelo zaposlen in že polno angažiran; zdelo se mi je, da je vse to prepozno, vendar mu nisem odrekel sodelovanja, saj sva se pustila kot dobra prijatelja. V naslednjih letih, kasneje sicer, sem začel tudi res sodelovati na tržaškem radiu. Predvajali so tudi moje igre, komedije in tako naprej. Redne oddaje v narečju za Benečijo in tudi za druge Slovence v Videmski pokrajini pa so se začele v drugi polovici sedemdesetih let.

Prvi preporod se je v Benečiji začel v prvih povojnih letih, vendar je bil to preporod v malem in je bila pot do vsakega dosežka dolga in težavna. Začeli smo ustanavljati kulturna društva in tudi to je trajalo precej časa. Prvo društvo je nastalo prav ob smrti našega voditelja in pesnika, profesorja Ivana Trinka. Vračali smo se od njegovega pogreba in se zadržali v gostilni v Čeplešiščih v obči-

ni Sovodnje, ki je bila tudi njegova občina. Takrat smo za mizo sklenili, da ustanovimo društvo, ki bo nosilo njegovo ime, društvo Ivan Trinko. To se je uresničilo v naslednjem letu 1955. Bilo je prvo slovensko društvo v zgodovini Beneških Slovencev. Spočetka ljudje niso razumeli, čemu društvo, tudi tisti, ki so govorili svoj materin jezik, so se spraševali, čemu društvo, če smo se že tisoč let ohranili kot Slovenci. Med ustanovitelji društva smo bili delavci in kmetje in predvsem bivši partizani. Naleteli smo na nerazumevanje. Potem smo ustanovili tudi organizacijo za socialno pomoč, današnji patronat, in naši ljudje, ki smo jim pomagali, da je bila ugodno sprejeta kaka prošnja, da je bil rešen določen problem glede pokojnine in podobno, so radi prihajali na prireditve, ki smo jih organizirali, tudi iz hvaležnosti, zatem pa, ker so jim bile prireditve všeč. Tako smo šli počasi naprej in smo začeli ustanavlјati še druga društva po vaseh. Naslednje društvo, ki je bilo ustanovljeno, je bilo prav naše, saj nosi ime po Rečanski dolini, društvo Rečan. Med glavnimi pobudniki za ustanovitev Rečana je bil nepozabni mladi kaplan na Lesah, pokojni don Rino Markič⁽⁶⁾, rojen v Oblici. Pomagali so mu še drugi: Aldo Klodič, ki je bil potem uslužbenec in eden od odgovornih na podružnici Tržaške kreditne banke v Čedadu, pa Bonini, nečak Boninija, ki sem ga že omenil.

(6) RINO MARKIČ Duhovnik Rino Markič (1940 – 1982) je bil od konca šestdesetih let duša slovenskega kulturnega življenja in dela v Benečiji. Bil je med ustanovitelji kulturnega društva Rečan, ustanovitelj in duša pevskega zabora Rečan. Bil je tudi glasbenik in uglasbil je marsikatero pesem, še zlasti za Senjam beneške piesmi na Lesah.

Zatem je prišlo do ustanovitve raznih drugih društev, skupin godcev, planincev, dramskih družin, nastalo je več pevskih zborov, zbor Rečan, zbor Pod lipo v Špetru in drugi, a vse to je trajalo kar dolgo. Z leti so se ukoreninile prireditve, ki so postale že tradicionalne. S pomočjo vseh prosvetnih in javnih delavcev, ki jih ne bom zdaj posamično našteval, smo počasi prišli tudi do dvojezičnega šolskega centra v Špetru⁽⁷⁾, v katerem se v tem šolskem letu 1992/93 uči približno 85 beneškoslovenskih otrok. Pravijo, da je to najstevilčnejša slovenska šola v Italiji, vendar ta šola ni slovenska, je dvojezična, ampak to je nov eksperiment, ki ga preučujejo tudi v drugih krajih; je neka posebnost. Škoda pa, kljub temu da je dvojezična, da je učni jezik tudi italijanski, škoda tudi, da ima malo finančne podpore ali pa nobene. Nekateri po eni strani misijo, da bi morala biti šola popolnoma slovenska, drugi pa, da bi morala biti popolnoma italijanska. Pa zakaj bi mi ustanavlјali italijansko šolo, če so jih ustanovili že po vseh vaseh? Če bi bile državne oblasti skrbele za zaposlitev, za pridobitev delovnih mest, za odpiranje tovarn po Benečiji, kot so skrbele za italijanske šole in za italijanske otroške vrtce, bi bila Beneška Slovenija danes znašla v mnogo boljšem položaju.

Glede društev in kulturnega delovanja v Benečiji, biše dodal, da je žalostno dejstvo, da se ta kulturna in prosvetna dejavnost po vsem tem zagonu in preporodu danes nekoliko skriva, da zaostaja, da nimamo več tistega elana

(7) DVOJEZIČNI ŠOLSKI CENTER v Špetru je postal državni šolski zavod v šolskem letu 2003-2004 in je tedaj bilo vpisanih 130 učencev, katerim je treba dodati še 75 malčkov iz vrtca.

kot v začetku in da zdaj premišljujemo, kako bi z novimi oblikami delovanja pritegnili zavedne mlade Slovence. Danes mladince priteguje šport, ne samo pri nas, to je sestovni pojav, mi na žalost tega tukaj nimamo. Nekatera društva sodelujejo na športnem področju s sosednjimi kraji na drugi strani meje, se pravi z društvu na Livku, v Kobaridu in Tolminu. Mislim, da je to pozitivno, saj bi tako s tolminskega kota in iz sosednje Slovenije lahko pomagali našemu športu in s tem navezali tudi mladince na slovensko govorico, jih vključevali v našo družbo in v delovanje.

Večkrat smo organizirali tudi prireditve z nastopi naših in drugih pevskih zborov. Združili smo vse, ki ljubijo slovensko pesem, in sodelovali smo na srečanju treh dežel na Studencu pri Domžalah blizu Ljubljane. Tam so nastopili kulturni delavci, pevci, glasbeniki iz Avstrije, Slovenije in Italije. Kar čudno se je zdelo, da je tam nastopala pod italijansko zastavo ekipa iz Beneške Slovenije. Resno bi bilo treba pomisliti, kako na tem področju pritegniti k sodelovanju večje število ljudi, posebno mladih. Kultura in prosveta najbolj pomagata krepiti narodno zavest.

Prav čas, ko se je začelo to kulturno delovanje z ustavnavljanjem društev in drugo organizirano delo, se pravi petdeseta leta, je čas, ko se je začel razvijati tudi beneški tisk. Leta 1950 je začel izhajati Matajur. Začel je v velikih težavah, v velikih škripcih, in ob velikem nasprotovanju, tako da so že ob prvi številki italijanski nacionalistični in šovinistični časopisi napadli odgovornega urednika⁽⁸⁾, mu

(8) VOJIMIR TEDOLDI (1919-1984), časnikar in publicist. Po 8. septembrnu 1943 se je pridružil slovenskim partizanom v Beneški Sloveniji. Ob ustanovit-

grozili, da bo preganjan in sojen. Teh preganjanj ni bilo konca. Nekaj let kasneje je izšel prvi Trinkov koledar, ki je bil posvečen 90. letnici Ivana Trinka. To je bilo leta 1953. Začel ga je izdajati duhovnik Zdravko (Valentin) Reven⁽⁹⁾, ki je bil emigrant v Belgiji. Za njim je prevzel uredništvo prof. Rado Bednařík v Gorici in mnogo let kasneje, po smrti profesorja Bednaříka, pa gospod Jožko Kragelj, ki je bil več let duhovnik na Livku in je kot sosed najbolje poznal naše razmere, naše življenje. Gospod Kragelj je bil pozneje duhovnik v bližnjih farah na Goriškem in nam je vedno sledil in nam skušal pomagati. Ta duhovnik nam je nosil tudi Družinsko pratiko, ki jo zdaj pogrešamo, in smo jo delili med zavedne beneške duhovnike in ljudi.

Čudno se mi zdi, da so nam v prejšnjem jugoslovenskem režimu nudili več gradiva, več kulturne pomoči, več tiska. Danes vsega tega nimamo in bi rad opozoril odgovorne v matični domovini, naj nam pomagajo. Bil sem zelo navdušen nad Družinsko pratiko, pa tudi nad Pavlihovo pratiko in nad drugimi poljudnimi publikacijami. Zdaj

---

vi demokratične fronte Slovencev v Čedadu prvega maja 1949 je bil izvoljen v njen glavni odbor. Oktobra 1950 je bil med ustanovitelji štirinajstnovečnika "Matajur", glasila Beneških Slovencev, in njegov prvih odgovornih in glavnih urednik, vse do konca leta 1973, ko je prišlo do ustanovitve Novega Matajurja, ki je začel izhajati januarja 1974, podpisoval pa ga je Izidor Predan.

(9) DUHOVNIK ZDRAVKO (VALENTIN) REVEN je leta 1948 odpotoval v Belgijo, kjer je skrbel za številne slovenske ruderje. Svoje dušnopastirske delo je opravljal v mestih Charleroi, Mons in Bruxelles do leta 1960. Izdajal je ciklostiliran dvomesečnik "SLOVENSKI GLAS Beneških Slovenciu v Belgiji". V obdobju 1952-1960 je izšlo 43 številk časopisa ter krajevi uvodni esej z naslovom Boj beneških Slovencev za svoje pravice. Med njegovimi sodelavci je bil tudi lažiški župnik Anton Cuffolo, ki je bil dopisnik iz Benečije in se je podpisoval kot Stric Jakop.

tega ni in bi morali nekje dobiti sredstva, da nam priskočijo na pomoč. V Čedadu ali kje na poti, me ljudje, ki jih srečujem ali ki pridejo k meni na obisk, sprašujejo, kaj je s pratiko, ali jo bodo letos dobili, pa kaj je s Trinkovim kaledarjem, ki je spet prišel na svetlo, čeprav v taki obliki, ki meni osebno ni všeč, vendar je bolje kot nič. Trinkov kaledar za leto 1992 je namenjen bolj odraslim, predvsem tistim, ki so jezikovno podkovani, skratka, pretežek je. Moja mati bi rekla, da sploh ne znajo pisati v slovenščini, in bi dodala, da je vse razumela, ko je brala bukva Morhorjeve družbe iz Celovca. "Zdaj pišete tako težko, da vas je težko razumeti", bi rekla.

V petdesetih letih, prav v letih, ko se je začela Benečija prebujati, pa se je dogajalo še marsikaj, tudi marsikaj hudega. Tudi sam sem bil tega deležen, pred mano pa so nekateri doživljali še bolj strašne stvari. O tem sem tudi govoril pred grobovi in spomeniki, pred obeležjem ustreljenih v Bazovici, Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča, pa na kraju, kjer je bil ustreljen Pinko Tomažič in njegovi tovariši, pa tudi po drugih krajih Slovenije. Kar sem jaz dal in pretrpel, je le malo proti tistem, kar so oni doživelji. To se je sicer dogajalo v čisto drugačnih časih, vendar ne popolnoma drugačnih, ker so v petdesetih letih spet pripravljali napad na Jugoslavijo. Takrat je bil predsednik italijanske vlade Giuseppe Pella. Generali, ki so poveljevali vojski, so večkrat pripravljali državne udare v Italiji. Hoteli so se maščevati za poraz, ki so ga doživeli v drugi svetovni vojski. O tem sem napisal članek za Primorski dnevnik in kopijo tega članka sem imel v torbi, ko sem se šel učit slovenščine k profesorju Bednařiku v Gorico. Ko

sem se okrog polnoči vrnil domov, je bila vojska že zasedla vse naše vasi, orožniki so me ustavili in aretirali.

To je bilo v noči od 23. na 24. oktober 1953. Peljali so me v kasarno, nato iz kasarne v Čedad, iz Čedada v Videm, kjer sem preseljal šest mesecev in štirinajst dni v zaporu, do procesa. Na procesu me je med drugimi branil tudi prijatelj, katerega spominu se klanjam. To je bil odvetnik Frane Tončič iz Trsta. Takrat je med preiskavo podpisal neko izjavo proti meni tudi garmiški župan. Gladio je bil na višku v tistem času in potem še naprej. Izjava, ki jo je dal župan proti meni, me je zelo obtoževala. Na procesu sem vprašal predsednika sodišča, naj priči, županu iz Garmaka, postavi vprašanje, če je v preiskavi dal kako izjavo proti meni. Župan je tajil in je rekel, da ni nič podpisal. Predsednik pa je pogledal v dokumente in je rekel, da je pač tam neko pismo, *podpisano z vašim priimkom*.

"Ja", je rekel župan, "če je tam pismo z mojim podpisom, potem bo držalo".

Proces se je nadaljeval in jaz sem bil tistega dne izpuščen iz zapora. Proti Gladiu, proti trikolorizmu, proti šovinistom sem izbojeval moralno zmago. V Klodiču, kjer je sedež moje rojstne občine, so me čakali in me pozdravili z aplavzi⁽¹⁰⁾.

Moje življenje je šlo naprej v borbi za naše pravice, nisem se vdal in se ne bom nikoli vdal. Če bi me kdo vprašal, kakšen je moj značaj, bi mu odgovoril, da je moj

(10) SODNI POSTOPEK proti Izidorju Predanu je opisal Pavel Petričič v knjigi *All'ombra del tricolore* (Pod senco trikolore), Založba Lipa, Špeter 1997.

značaj tak, da pokleknem pred otrokom, ki sem mu prizadel krivico, ne bom pa pokleknil ne pred papežem ne pred kraljem, če doživim krivico. Tako sem učil tudi moja otroka, in če bom imel vnuke, kar veselo pričakujem, jih bom istotako učil.

IV. **Beneški Čedermaci**

O Čedermacih govorji desetnjak Dorič, o duhovnikih, ki so pustili za sabo globoko sled v dolinah ob Nadiži. Pri tem gre spomin vedno nazaj do očaka, monsiniorja Ivana Trinka, pa še do drugih duhovnikov seže, tistih, ki jih je Dorič spoznal v otroštvu, ko je živel v Gornjem Bardu in hodil k verouku na Lese. Tu pa tam prekine svojo pripoved z verzi, posebno Trinkovimi, ki jih občuteno recitira kar na pamet, tako so se mu zapisali v dušo.

Hodili smo k veronauku v cerkev na Lesah. Drugod, po Sloveniji, pa v Trstu in Gorici, so duhovniki učili verouk v šolah, medtem ko smo mi hodili v cerkev. Bilo je precej otrok. Spominjam se tudi nesimpatičnega dejstva, da smo se kamenjali otroci iz enega kraja in otroci, ki so prihajali z drugega konca občine, na drugem koncu fare. Ko se je duhovnik naveličal teh razprtij med otroki, nas je hotel pomiriti in zgodilo se je, da je tudi on dobil kamen v glavo. To je bil zaveden duhovnik, ki pa tega svojega čustva ni smel pokazati, ker so ga fašisti preganjali, še preden je prišel v leško faro. Bil je v Čedarmacih, prav v vasi Čedarmaci v Idrijski dolini in tam so mu neke noči fašisti sledili, mu dali piti ricinusovo olje in ga tudi pošteno namlatili. Umrl je še mlad. Čeprav mu je bilo prepovedano učiti verouk v slovenščini, je prevajal italijanski katekizem v

naš jezik. Spominjam se, da je imel že moj pokojni brat, ki je bil rojen leta 1923, slovenski katekizem in da smo ga dolgo hranili doma kot relikvijo.

Ta duhovnik se je imenoval Alojz Zdravljč. Njegova mati je bila doma iz Kanalca, v občini Garmak, oče pa iz Čarnice, ki spada v občino Sveti Lenart.

Poznal sem duhovnike, ki so zagrizeno, lahko bi rekel herojsko, branili naš jezik in kulturo in so jih preganjali. Omenil bi gospoda Domenisa, pre Antona, župnika v Gorenji Dreki, pa pokojnega gospoda Lavrenčiča, župnika v Štoblanku. Bilo pa jih je več, še pred monsinjorjem Ivanom Trinkom, narodnim buditeljem, profesorjem in pesnikom naše slovenske Benečije.

Zelo zaslužen je bil Peter Podreka, ki se je rodil v Špetru Slovenov 1822. leta in ki je umrl kot kaplan v Roncu, občina Podbonec, kjer je učil kmete, kako sadariti, kako saditi breskve in drugo sadje. Ti kmetje so na veronskem velesejmu večkrat po njegovi zaslugi prejeli zlate kolajne, prve nagrade, ker jih je on tega učil. Peter Podreka je bil prvi pesnik Beneške Slovenije in je pisal v razne liste o naši besedi, ki je preganjana. Minilo je že sto in še dosti več let od takrat, ko je zapisal:

*Jaz nisem ne v uradu ne v šoli,
čeprav tu od vekomaj živim,
kot tujka beračim okoli,
le v cerkvi zavetje dobim.*

Duhovnik Peter Podreka je umrl v dalnjem letu 1889. Z mlajšimi duhovniki, z vsemi zavednimi beneškimi duhovniki sem sodeloval ob raznih priložnostih, bodisi na

Kamenici, kjer smo več let zaporedoma organizirali kulturno srečanje med sosednjimi narodi, bodisi na Dnevnu emigranta v Čedadu, bodisi ob drugih nastopih. Vse te duhovnike imam v lepem spominu, ker so resnično pošteni in branijo svoj narod in so ga branili tudi v času, ko je bilo še dosti huje kot danes.

Rad bi se posebej spomnil prvega in zadnjega srečanja z našim monsinjorjem, buditeljem Beneških Slovencev, profesorjem Ivanom Trinkom. Ko je praznoval 90-letnico, to je bilo leta 1953, smo šli k njemu in mu čestitali. Videl je mla-dega Beneškega Slovenca med delegacijo. "Takim pripada življenje", je rekel. Jaz sem že prej, pa tudi potem bral njegove poezije. V vsaki njegovi besedi sem žezel spoznati resnico, ki jo je on hotel povedati Beneškim Slovencem in svetu.

*Oj tam, oj tam so bratje,
oj tam so sestre mile,
ki so me iz spanja dolgega zbudile...*

Pa najbolj mi je všeč tista, ki jo je posvetil ženskam, pred sto leti. Leta 1895 je ob koncertu ženske podružnice Ciril-Metodove družbe v Gorici napisal pesem Slovencem:

*Pozdravljam vas, oj narodna zaveza,
boritelje, vas, male domovine,
nevstrašne hčerke in jeklene sine!
Kot vihra gromonosna
nasprotujujočih sil divja vam jeza
nad bistrimi glavami;
a trdna in ponosna
pokoncu vam stoji pri glavi glava.*

*Nevidna, vsemogoča moč, nad vami
plujoč, vas brani, ker je pravda prava,
je sveta pravda vaša.
Za šibke, za pravico
v pomoč steguje Bog svojo desnico;
spričuje velikan Goljat davni,
on mali vam pastirček David slavni.*

In potem gre naprej in obljudbla tistim, ki ostanejo zvesti, vse svečanosti, vse lepe reči. Tiste, ki so izdali svojo domovino, pa vpraša:

*A kaj iz vas, kaj tedaj pa bode.
Nesrečne podle, krute kukavice,
ve, ve, na pol dušice,
ki zapustivši brate,
in narodnost in krilo majke Slave,
zastavo svojo ste boječ izdali,
iz tabora zbežali
nepravdi ste vklonili grešne glave,
ker v času bed in boja
iskali ste sramotnega pokaja,
in pred ošabno vražjih tujcev silo
vas svoje rodne majke sram je bilo?*

*Od zore v mrak zasmeh, pomilovanje
grenilo vam življenje vam vsakdanje.
Kot sramni vam pečat, ki ga pravica
zločincem vžiga, stal vam bo na čelu,
zaslužen si po delu,*

*napis krvavo svetel: i z d a j i c a!
Ter skrivno in očito
zbrisavali in praskali srdito
zaman dotlej ga boste,
dokler v temine goste,
ne bo vas pogoltnila
s prekletstvom vam obsipana gomila!*

Drugo srečanje z monsinjorjem Ivanom Trinkom je bilo, na žalost, ob njegovem pogrebu 30. junija 1954. leta. Zbral se nas je precej iz vse Benečije, vsi tisti, ki smo ljubili slovensko besedo, ki smo poznali njegove pesmi, pa tudi tisti, ki jih niso poznali, so ga pa sicer spoštivali, kot velikana v Tarčmunu. Več let je bil v videmskem semejnišču učitelj naših duhovnikov, njihov kažipot in vzgojil več Čedermacev, ki danes gojijo slovensko besedo in, po njegovi zaslugi, še pridigajo, molijo in učijo moliti po slovensko naše ljudi. Spominjam se žalostnega pogreba. Cest še ni bilo, in po vseh stezah, ki so peljale v Tarčmun, so ljudje prihajali na pogreb. Vsi so hoteli biti prisotni in zadnjič pozdraviti učitelja, buditelja, človeka, ki ni nikoli klonil pred nasprotniki in je v tem duhu učil tudi svoje ljudi. Bodril jih je, naj ne podležejo, naj ljubijo svoj jezik kakor svojo vero. To so povečini naši ljudje sprejeli in ga hodijo še vedno častit na njegov grob, čeprav je od njegove smrti minilo že toliko let.

Na pogrebu samem je prišlo do incidenta, do žalostnega dogodka. Hoteli so preprečiti govornikom, da bi ga počastili v njegovem materinem jeziku, in so poslali karabinjerje, orožnike. Tudi jaz sem bil določen, da bom govoril

pred odprtим grobom. Hoteli so ustaviti mene, po pomoti pa so ustavili doktorja Agneletta, predsednika Demokratske zveze iz Trsta, to je bila stranka slovenskih liberalcev, ki je izdajala časopis Demokracija. Dr. Agneletto je govoril zadnji, za mano. V svojem kratkem nagovoru sem se spominil monsinjorja Trinka in njegovih pesmi, v katerih je obsojal odpadnike, izdajalce majke Slave, izdajalce svoje domovine in kulture. Po pogrebu smo se spustili v dolino, po stezi smo šli iz Tarčmuna v Čeplešiče. Tam smo se ustavili pred znano Ževačeve gostilno in po stari navadi, tak je običaj v Benečiji, da po žalosti pride tudi veselje, smo ob kozarcu vina zapeli. Okoli mize so bili zbrani domači mladinci, nekateri so obiskovali slovensko šolo v Gorici, bili so tudi gojenci slovenskega Dijaškega doma, in takrat smo sklenili, da ustanovimo kulturno društvo, ki naj bi nosilo ime našega buditelja Ivana Trinka. To se je urešnčilo leto dni kasneje, kot sem že povedal, oktobra 1955. leta. Ustanovni občni zbor smo imeli v Vidmu, v majhni dvoranici v ulici Vittorio Veneto 24. Nekaj časa je imelo društvo sedež v Vidmu, vendar to ni bil naravni sedež za naše društvo, čeprav je naš Trinko toliko let deloval v samem Vidmu kot politik, pokrajinski svetovalec, profesor v semenišču. Za nas je bil center Čedad, kamor spadajo doline Beneške Slovenije, sedem Beneških dolin, zato je bilo prav, da ima naše društvo sedež v Čedadu. Najprej smo tam organizirali razna predavanja o kulturi, predvsem smo govorili o monsinjorju Trinku in tistim, ki ga niso poznali, razlagali, kdo je bil.

Povedati moram še, kako se je končala pogrebščina za Ivanom Trinkom. Iz Čeplešiče, kjer smo sklenili, da usta-

novimo društvo, smo šli proti Kranjcu v Sovodnje, kjer je občinska hiša. Bili smo utrujeni in smo se napotili v bar, v gostilno pri Vogriču. Čez nekaj minut, še usedli se nismo, vstopi *cavaliere*, častni vitez iz Čeplešiče, ki je bil takrat namestnik župana, Trinko se je pisal, ni pa bil v sorodu s pokojnikom. Zažugal mi je, češ da jaz ne bi bil smel govoriti pred odprtим grobom Ivana Trinka, ker ni še dolgo, odkar sem prišel iz zapora. V naši družbi je bil tudi duhovnik gospod Arturo Blasutto, pa Ernest Zdravljic, brat znanega revolucionarja, moža, ki je v Beneški Sloveniji organiziral partizansko gibanje, pa še drugi so bili zraven, neki Kavčič, ki je zdaj župnik v Remanzaccu v Furlaniji, in še nekaj mladincev. Na žuganje so oni reagirali, jaz pa se sploh nisem hotel oglasiti, bil sem preveč užaljen. Ernest Zdravljic je rekel kavalirju-vitezu, da so se v teh krajih nekatere stvari že precej spremenile in da se še bodo in da ne bodo več imeli moči, da bi preganjali in ustrahovali zavedne Beneške Slovence. Kavalir Trinko je sprejel te besede kot žalitev in tudi kot grožnjo in čez nekaj mesecev je prišlo do procesa na čedajski preturi. Poiskal je tudi priče, ki so ponavljale, kot vedno, kar jim je bilo naročeno. Ernest Zdravljic je bil obsojen na šest mesecev zapora in na plačilo sodnih stroškov. Vložil je priziv in na procesu v Vidmu, ki je sledil nekaj mesecev kasneje, je bil oproščen groženj, potrdili pa so mu, da je odgovoren za žalitve. Monsinjor Ivan Trinko jim je bil napotil, ko je bil živ, pa tudi ko je bil že mrtev. Še mrtvemu niso privoščili počitka. Teden dni po pogrebu so napisali letak, ga razmnožili, in delili po naših družinah. Na letaku je pisalo, da bi bilo bolje za vse Beneške Slovence in za Italijane, če bi se Ivan Trinko ne bil nikdar rodil.

V. Čedermaci odhajajo

Več Čedermacev je zapisanih v preteklosti Benečije in Dorič se spomni še marsikaterega. Na mnoge ga vežejo osebni spomini. Omenja tudi mlajše, ki so še aktivni leta 1992, v letu njegove šestdesetletnice, letu njegove pripovedi. So to poslednji Čedermaci?

Poznal sem tudi gospoda Cuffola⁽¹¹⁾, ki je napisal znani dnevnik. Objavili so ga naši časopisi, bodisi v Benečiji bodisi v Trstu, tudi tržaški radio ga je predvajal.

Kaj več pa bi lahko povedal o Arturu Blasuttu, ki je deset let služboval, opravljal božja opravila, na Lesah pri Klodiču v občini Garmak. Bil je posebna osebnost. Že ko se je šolal v semenšču in je bil Trinkov učenec, je postal odkrit antifašist. Ko se je začela narodnoosvobodilna borba, je vedel, kam vodi njegova pot, in je šel v partizane. Bil je duhovnik v rezijanskem bataljonu, ker je takrat služboval v Reziji. Nemci in fašisti so izdali za njim tiralico in so obljudibili petsto tisoč lir tistem, ki ga bo našel, živega ali mrtvega. Nekega zimskega večera, bilo je leta 1944, se je iz Rezije vrnil domov v Viškoršo, da bi obiskal ostarele star-

---

(11) CUFFOLO - DNEVNIK Anton Cuffolo, MOJ DNEVNIK z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946, Čedad, Società cooperativa Dom, 1985.

še. Ovaduhi so bili na delu in nemška policija in Gestapo sta mu kmalu prišli na sled. Da bi ga rešil, ga je oče dobesedno živega zakopal in je komaj ostal živ. Po osvoboditvi je prišel leta 1946 kot duhovnik na Lese, kjer je ustanovil in potem razvijal delo že obstoječega pevskega zборa, ki je pel cerkvene pa tudi narodne pesmi. Zaradi tega je bil sovražnikom trn v peti in so stalno mislili, kako bi ga pregnali. To jim je uspelo leta 1956. Bolnega so poslali domov, ga izgnali kot psa. Od takrat je mislil, da mu je višja cerkvena oblast storila veliko krivico.

Ko je minilo nekaj let in je bil že pozabljen, so mu začeli spet ponujati službo, ki pa jo je trdovratno odklanjal. Spominjam se, da je nekega dne poslal takratnemu škofu Zaffonatu pismo. Pisal mu je, da ga je oddaja, ki jo je poslušal prejšnjo nedeljo po radiu in ki jo je uredil Izidor Predan, zbudila iz dolgega razmišljanja, iz dolgega spanja. "V tej oddaji se je govorilo o mojem življenju", mu je pisal, "o krivici, ki sem jo doživel. Kaže, da je ta oddaja zbudila tudi vas, ekscelenco", je pisal škofu. "Nekaj dni zatem sem prejel ček za toliko in toliko lir, to je ček, ki ga ne morem sprejeti, odklanjam ga. Sedaj živim doma na račun mojih staršev, oceta in matere, ki se bližata osemdesetemu letu starosti. Ko pa ne bom mogel drugače živeti, bom raje stegeval roko in prosil ljudi za pomoč, kot da bi sprejel ta ček. Prosil bom za pomoč tiste ljudi, ki ne poznajo druge dolžnosti kot krščansko dolžnost do sočloveka".

Zdaj živi v Viškorši, občina Tipana, na svojem domu. Ima majhno pokojnino in mašuje za svoje ljudi v domači cerkvi, kar mu daje malo zaslужka. Ne živi v pomanjkanju niti v izobilju. Značajen človek je, značajen duhovnik, ostal

je veren, čeprav mu je cerkvena oblast, in ne vera, storila krivico. Zvest je ostal Bogu do svojih zadnjih dni⁽¹²⁾.

Drugi duhovnik, o katerem mi je težko govoriti, je Rino Markič. To je bil mlad duhovnik, zelo navdušen za naše stvari. Sodeloval je na Radiu Trst A in me je večkrat intervjuval za svojo oddajo. Rino je bil edinstvena osebnost, edinstven duhovnik, zavzet za naše organizacije in za ljudi, ki so se bojevali za slovenski jezik in kulturo, za narodnostne pravice, ki so zapisane v ustavi italijanske republike.

Spominjam se dneva emigranta, enega prvih dnevov emigranta, ki smo jih organizirali v Čedadu. Takrat nismo še mogli v gledališče Ristori in smo se zbiralni na sedežu društva Ivan Trinko. Ljudje so napolnili dvorano in don Markič je zbral nekaj mladih pevcev okrog sebe; to so bili mladi iz njegove fare. Začeli so tako lepo prepevati, da so navdušili vse prisotne. Med občinstvom pa je bilo tudi nekaj novinarjev iz Trsta in iz Ljubljane. Nekaj tednov zatem je izšel članek v reviji Tovariš v Ljubljani, natisnili so tudi sliko teh improviziranih pevcev in spodaj napisali Pevski zbor Rečan iz Les. Tega zboru ni bilo, sploh ni obstajal. Don Rino je nam, svojim prijateljem, rekel: "Zdaj so nas izzvali, mi pa bomo res pravi zbor." In kmalu potem je ustanovil pevski zbor Rečan, ki je postal znan po naši deželi in v Sloveniji. Zbor je večkrat nastopil tudi na reviji pevskih zborov v Šentvidu pri Stični, v Trstu, v Gorici, pa

(12) GOSPOD ARTURO BIASUTTO je ob zlati maši 1986 prejel zahvalo s strani najvišjih cerkvenih oblasti in posebno papežovo priznanje. Umrl je 17. septembra 1994.

med našimi izseljenci v Belgiji, Franciji, Švici. V Benečiji so prepevali povsod, po vseh vaseh.

Rino Markič je bil duhovnik in mladenič, ki se je znan družiti z mladimi. Znal je najti pravi pristop do mlađih ljudi, bolnim in starejšim pa je bil pravi tolažnik in je imel vedno dobro besedo zanje. Zapustil nas je zelo mlad in z njim je Beneška Slovenija zgubila ogromno; pustil je veliko praznino, da jo je težko dopolniti, čeprav je minilo že več let od njegove smrti. Umrl je leta 1982 star 42 let. Za njim je jokala Benečija, sam pa sem izgubil velikega in dobrega prijatelja.

Tudi dušnopastirska pot gospoda Markiča ni bila neenostavna ne lahka. Premestili so ga v Furlanijo, kar ga je zelo prizadelo in je večkrat uhajal domov. Opazili smo, da ni več isti Rino. Pretresen, užaloščen je vedno sanjal o svoji rojstni vasi Oblici. Če je le mogel in če mu je čas dopuščal, je prihajal gor in pomagal svojim vaščanom kosit travo. Med svojimi ljudmi se je sprostil, vesel, da je med njimi in da jim lahko pomaga.

Starejšemu rodu Čedermacev je pripadal gospod Angel Cracina. Bil je steber beneških duhovnikov. Tudi o njem bi lahko rekli, da je bil prvi med prvimi, ker je deloval v času fašizma.

Leta 1933 so prepovedali slovensko molitev tudi po cerkvah, prepovedali slovensko petje, a gospod Cracina se ni ustrašil, niti med vojno. Slovenski partizani so začeli prihajati sem že pred padcem Italije, pred 8. septembrom 1943. leta. Našemu sorojaku Jožku Ošnjaku, ki je potem postal komandant beneškega bataljona in ki ga je tedaj vprašal, kaj so to za eni *ribelli*, je rekel, da so to ljudje, ki

se borijo proti krivicam, ki jim jih je fašizem prizadel. "To so ljudje, ki se borijo proti okupatorjem, našim fašistom", je povedal gospod Cracina. Jožko Ošnjak je bil tedaj alpinec, *sergente maggiore*, nadnarednik alpincev. Prišel je domov na dopust in je župnika Cracino vladnostno obiskal v farovžu, kjer je dobil tak odgovor. Se pravi, da je župnik že takrat vedel, zakaj se partizani borijo in je učil tudi druge, da to niso *ribelli*, niso banditi, ampak ljudje, ki se borijo za pravice svojega naroda.

Še en dogodek bi rad opisal, ki se je odvijal v Zamirju 31. maja 1943, to je pred kapitulacijo Italije. Takrat je partizane nekdo ovadil in so prišli iz vseh krajev alpinci, jih obkolili in začeli nanje streljati. Pobitih je bilo trinajst partizanov, med njimi je bila tudi mlada ženska, mlado dekle iz Ljubljane. Trupla so z vozom pripeljali iz Zamirja do Sv. Lenarta, to je kakih pet kilometrov. Pred cerkvijo v Sv. Lenartu je visok zid in tam so ustavili voz, spodaj je britof, pokopališče, in z vrha zidu, visokega šest ali sedem metrov, so metalni v skupno jamo ubite partizane.

Nekaj let po vojni se je razširila novica, da bodo te partizane prekopali, da jih nočejo na pokopališču. Hotel sem zvedeti kaj več o tem, kako je prišlo do tega, in sem šel h gospodu Cracini v farovž in mu povedal, zakaj sem prišel. Še prej sem ga pozdravil: "Hvaljen bodi Jezus Kristus!", kakor me je vedno učila moja uboga mati. "Amen, na vekomaj", je sledil odgovor. Ne da bi me pustil do besede, je vprašal: "Odkod pa je ta mladenič, da zna tako lepo pozdravljati duhovnika po slovensko?" Povedal sem mu, odkod sem in kaj želim, nato mi je žalostno odgovoril: "Ja, mladenič, prišel si na slab dan, ti ne morem

pomagati. Ravnokar so me klicali k bolniku, da mu moram nesti Boga, božjo popotnico v Utano. Lahko prideš kdaj drugič ali pa ti bom napisal pismo, napiši mi hitro svoj naslov. "Ni treba", sem odgovoril, "če mi hočete res napisati pismo, ga pustite pri Šandrini Obitovi v Gorenji Mersi, ga bom tam dvignil." Že drugi dan sem dobil pismo, v katerem mi je natančno, s podrobnostmi opisal žalostni dogodek v Zamirju. Najbolj me je prizadelo, da je napisal, kako so iz visokega zidu v Sv. Lenartu metali v jamo te mrtve, v skupen grob. Metali so trupla "kakor bi metali bore", je napisal. *Bori* pravimo v beneškem narečju močnim težkim kostanjevjem čokom.

Drugo, kar mi je ostalo v spominu od tega, kar sem bral v njegovem pismu, je, da je hotel dati padlim krščanski pogreb in svoj blagoslov, ampak so mu to preprečili. Kljub temu pa je imel velike težave, preganjanja in razne sitnosti.

Do tega našega velikega moža, ki je neutrudno branil svoje ljudstvo in se boril za pravice svojega ljudstva in svojih vernikov, pa sem prišel še prej. Se pravi, da sem že prej vedel zanj, ko sem bil še otrok. Poslali so me po nekem opravku iz Gorenjega Barja v Hrastovije. V Skavnikovi družini, ki je prekupčevala z živino, sem videl na mizi bilten, župnijski list, v katerega je župnik pisal novice. Stara Skavnikova mati mi je rekla, da to piše njihov župnik Cracina. To mi je rekla potem, ko sem veselo vzkliknil: "Ma saj to piše tudi po slovensko!" "Ja, ja," je rekla, "to dela naš župnik. Nekateri ga ne marajo, ampak jih je malo. Pravijo, da je trdovraten, da drži za Slovenijo, za slovenski jezik, ampak večinoma ga imajo radi, saj je dober duhovnik in

mož beseda. Kar reče, tisto velja, kot sveti evangelij, je pa dobrega srca in vsakemu rad pomaga, posebno tistim, ki so potrebni njegove pomoči".

Gospoda Cracino so zelo preganjali, sramotno so se obnašali do njega domači in tuji trikoloristi. Grozili so, da bodo opravili z njim dokončno, in so mu pod hišna vrata metali detonatorje, ga psovali na vse mogoče načine in hujskali ljudi. Trikoloriste so hujskali tudi domači furlanski časopisi, tudi Messaggero v prvi vrsti, potem Gazzettino in drugi. On jih je tožil in zmagal pravdo. Izpostavil pa se je tudi drugače: bil je človek odporništva. Odobraval je in priznaval vrednote odporniškega gibanja, vse do svojih zadnjih dni. Vpisan je bil tudi v vsedržavno zvezo partizanov ANPI. Spominjam se, da ga je tožilec klical kot pričo na proces proti tako imenovani Beneški četi v Firence februarja 1959. leta. To je trajalo več mesecev. Gospod Cracina je šel v Firence, ampak, glej čudo, iz obremenilne se je spremenil v obrambno pričo. Povedal je, kako so se resnično odvijali dogodki. Obtožnica je hotela dokazati, da so bili naši partizani banditi, ki se niso bojevali proti fašistom, ki se niso bojevali proti Nemcem, ampak da so hoteli samo jemati kmetom krave, da so ropali in kradli, da se niso udeležili nobene bitke. V resnici pa so se borili v raznih bitkah. Samo 9. novembra 1943. leta je na Matajurju padlo 35 partizanov. Ni hriba, ni občine, ni fare, ki ne bi štela svojih padlih partizanov, zato imamo na področju Beneške Slovenije deset spomenikov, ki pričajo bodočim rodovom, da so se tu bile velike bitke in da so naši ljudje padli za svobodo, za demokracijo, da bi bodoči rodovi živelji boljše in mirnejše življenje. Vse to je povedal sodnikom.

Ni jim bilo prav, da je kot obremenilna priča povedal, kako so se odvijale stvari in kateri so sovražniki demokracije. Izkazalo se je, da to niso bili samo trikoloristi, ampak tudi pozneje odkriti gladiatori.

Beneški Čedermaci, to so duhovniki, ki so podobni temu liku, na žalost izginjajo. Beneški duhovnik ni bil samo duhovnik, bil je povezovalec med svetom in nebesi, med svetom in Bogom. Domači ga niso dali za duhovnika samo zato, da bi maševal in dajal duhovno pomoč ljudem. Dali so ga za duhovnika, da bi imel boljše življenje kot drugi, zato ni čudno, da pri nas ni *gospodov* v smislu bogatih ljudi, kot so po mestih lastniki tovarn. Pri nas je bil *gospod* samo duhovnik. Drugega gospoda niso poznali niti tisti, ki so živelii pred mano.

Duhovnikom so pri nas pripisovali nadnaravno moč. Cerkveni zvonovi so opozarjali na plamene in na točo, pa saj je res *gospod* poznal molitve, ki so lahko zaustavile točo. Gorje njemu, če je toča vseeno razdejala polja in potolkla sadje. Možje so se hitro začeli zbirati in rekli, da ta duhovnik že ne bo ta pravi, treba ga bo zamenjati in poiskati takega, da jih bo znal ob potrebi obvarovati toče. Ljudje so pripisovali duhovnikom nadnaravno moč tudi proti štrijonom in jim priznavali še druge veščine. Na vsak način pa je bil duhovnik tudi družinski priatelj, h kateremu so se zatekali po vsakovrstne nasvete. Ljudje so bili večinoma nepismeni in, če je bilo treba pisati oblastem, je bil duhovnik tisti, ki je sestavil pismo, razne prošnje in take stvari.

V videmskem semenišču ni zdaj niti enega beneškega študenta. Ko bodo pomrli Čedermaci, ki še pridigajo po beneških cerkvah, ne bo drugih. Gospod Cracina se je rodil

leta 1909, torej je že starejši tako tudi njegovi sobratje⁽¹³⁾. Nekaj je sicer mlajših. Iz Sappade, kjer je več let služboval, je prišel gospod Matevčič, ki ga je videmski nadškof Battisti povabil v Špeter Slovenov, kjer je prevzel mesto dekana za vse beneške doline. Kot župnik deluje v občini Špeter. To je nova moč, ki je prišla v Benečijo po petdesetih in več letih. Gospod Dionizij Matevčič je prvi slovenski duhovnik, ki je prevzel mesto dekana. Doma je iz občine Dreka, Belhov, iz vasi Pacuh.

V videmski nadškofiji primanjkujejo tudi furlanski duhovniki. Še velike župnije, velike fare, ostajajo brez duhovnikov in seveda skuša nadškofija rešiti probleme, kjer se kaže večja potreba. Gospod Cenčič opravlja službo božjo v treh farah v vzhodni Benečiji. Njemu in drugim duhovnikom hodi pomagat gospod Marino Qualizza, ki poučuje v videmskem semenišču, kjer je prevzel mesto našega nekdanjega buditelja Ivana Trinka. Približno enako star kot Qualizza je Božo Zuanella, ki službuje v rojstni vasi Ivana Trinka na Tarčmunu, pa ima tudi Sovodnje in še drugo faro. V isto generacijo spada tudi gospod Dobolo, župnik v Sv. Lenartu. Potrebovali bi mlajše duhovnike. Pomislili so že na pomoč iz Slovenije, morda bo celo prišlo do tega, brez dvoma pa se bodo temu protivili tisti, ki nasprotujejo Slovencem.

Lik Čedermacev gre na žalost v zaton. Rad bi spet vzel v roke knjigo o Kaplanu Martinu Čedermacu, ki jo je

(13) ANGEL CRACINA je umrl 20. septembra 1992. leta. Njegovo ime je zapisano v slovenski zgodovini predvsem zaradi odkritja Starogorskega rokopisa s tremi slovenskimi molitvami s konca 15. stoletja.

napisal nepozabni pisatelj France Bevk. Prišel je k meni na moj dom in sva šla skupaj na grob gospoda Antona Cuffola, ki je bil njegov Čedermac, in potem sva šla tudi na grob Ivana Trinka. Res, beneški Čedermaci izginjajo. Tudi če nam pridejo na pomoč duhovniki iz Slovenije, ne bo več Čedermacev. Ljudje, ki pridejo iz drugih krajev, ne morejo popolnoma razumeti naše duše, našega mišljenja, ne poznajo naših potreb. Lahko so dobri, najboljši duhovniki, a prihajajo iz drugačnega okolja, vzgojeni so bili v drugačnih okoliščinah.

Naši duhovniki so sodelovali na Dnevnu emigranta, na Kamenici in na drugih prireditvah. Nam je šlo za ohranitev in obrambo slovenstva, za pridobitev naših narodno-stnih pravic. Vsi ti duhovniki so mi ljubi in dragi. Na vse me veže lep spomin. Ni nas ločevala politična ideologija, ker smo se vsi trudili za ohranitev naše besede, našega jezika, naše kulture in upam, da se bo tako tudi nadaljevalo.⁽¹⁴⁾

Sam sem šel v penzijo, ne pa v pokoj. Človek, ki gre v pokoj, opusti vsako delo, jaz pa sem še vedno voljan prijeti za plug in orati po njivi.

(14) GALERIJA BENEŠKIH DUHOVNIKOV je obsežna. Tistim, ki jih omenja I. Predan, je treba dodati vsaj še Paskvala Gujona, rojenega v Bijačah v občini Podbonec leta 1909, ki je bil še v starosti deležen nevšečnosti, sumničenj in celo policijskega posega v njegovi farni cerkvi v Trčmunu. farna cerkev Gujona je bila v vasi Matajur. Preiskava orožnikov, ki so iskali orožje v njegovi cerkvi, je bila novembra 1995. Paskval Gujon je umrl februarja 2002.

VI. Orati ledino

Doričovo delovanje je bilo zelo široko in je z leti zajelo domala vsa področja javnega življenja. Že v mladih letih je stopil v kulturno in politično delo. Z leti se je njegova angažiranost stopnjevala in pridobivala na pomenu, kot se je tudi povojni čas, od skromnih in trdih začetkov, razčlenjeval v razne smeri in nove poti. Njegovo politično delo kot tudi prosvetna dejavnost, sta bila pionirska, zgodaj se je začel zanimati za vse, kar se je godilo v beneških dolinah. Njegovo pričevanje seže od zgodnje mladosti pa vse do novejšega časa, tako da se nam razkorak med letom 1992, ko je komentiral tedanje dogodke, in sedanostjo, zdi precejšen. To se zgodi, ko se kolo zgodine naenkrat zavrti.

Moje politično in potem prosvetno delo sta bili povezani. Že večkrat pa sem omenil, da sem bil predvsem Slovenec. Prebral sem nek roman, ne spominjam se več avtorja, o pobratimih. Dva prijatelja, imenovala sta se Branko in Ilija, sta se pobratila. To me je tako prevzelo, da sem iskal še druge slovenske romane. Imel sem morda devet ali deset let, in če pri branju česa nisem razumel, sem vprašal pokojno mater, da mi je pojasnila, kaj pomeni to in ono. Tudi moji bratje so bili zelo zavedni. Trije so bili v partizanih, pa ne vedno, le občasno. Če je bila hajka, so se zatekli domov, pa so bili spet mobilizirani in so šli.

Vojna se je končala in trikolorizem je naraščal. Takoimenovani ozopovci so ponujali orožje tudi mojim bratom in oni so odgovorili, da je vojne konec, da niso marali

za orožje med vojno in da ga tudi po končani vojni ne bodo vzeli v roke. Zaradi tega so jih zasovražili. Septembra 1947 so bili v Klodiču naborniki; šli so služit vojake tisti, ki so bili rojeni leta 1927. Dva moja brata sta bila tam. Zbralo se je kakih dvajset trikoloristov in so začeli fante napadati. Star sem bil štirinajst let. Odpravljal sem se že proti domu, pa sem slišal kričanje. Obrnil sem se in videl, da tepejo moja dva brata. Vrnil sem se nazaj in sem rekel bratu: "Pojdi h karabinjerjem". Karabinjerji, orožniki, so bili v Klodiču. Pristopil je eden od glavnih iz skupine trikoloristov: "Ah, h karabinjerjem naj gre?!" in me je obrcal. Takrat sem se pa sam odpravil do karabinjerjev. V kasarni sem orožniku povedal, da tepejo moja brata. Odgovoril mi je: "Pusti, da se tepejo. Ko se bodo pobili, se ne bodo tepli več". Niso prišli. Jokaje sem se vrnil nazaj. Tam so se še vedno pretepali in moja brata sta krvavela. Pobral sem kamenje in začel kamnati na desno in levo. Takrat so še mene pohodili s čevlji, prav popeštali so me. Vstal sem, bil sem ves krvav, in sem začel prepevati *Bandiera rossa*. Krvavel sem, a sem prepeval. Od takrat nisem več zapustil tiste politične ideje.

Potem sem začel iskati prijatelje, iskal sem organizacije, ki jih ni bilo. Snovala se je Demokratična fronta Slovencev, a ta je bila v Gorici, pri nas ni bila še ustanovljena. Ustanovili smo jo 1. maja 1949. leta. Pri ustanovnem kongresu sem sodeloval, nastopil, govoril in kmalu potem sem bil imenovan za odgovornega za mladinsko organizacijo fronte za Benečijo. Tako je šlo naprej.

Glede raznih italijanskih organizacij, ki so bile po vojni v Benečiji zelo aktivne in agresivne, moram še pove-

dati, da so po osvoboditvi organizirali lov na zavedne Slovence, oziroma lov na tiste, ki so sodelovali v narodnoosvobodilni borbi in v odborih Osvobodilne fronte. To je bilo občutiti na vsakem koraku, vsi smo bili preganjeni; na svoji koži smo to doživljali in, kar je najbolj obupno, tudi oblasti, oblastveni organi, so bili na njihovi strani. Sami smo bili temu priče, tako v Klodiču, ob dogodku, ki je pobliže prizadel mene in brata, in tudi v drugih krajih in ob drugih priložnostih. Ljudje so hodili v kasarno po orožju, kjer so jih karabinjerji oborožili, zato so imeli trikoloristi in potem tudi gladiatori takoj moč. Tudi moralno moč nad našim ljudstvom so imeli, ker so jih oblasti odkrito podpirale. Tudi če je bilo očitno, da je naš človek doživel krivico, da so mu storili krivico, tudi če so ga pretepli, ni imel nikoli prav. Prav so dali tistem, ki ga je tepel, ne pa človeku, ki je bil tepen. Doživljali smo hude stvari. To je bil tako imenovani beli teror. Bivši partizani, pa tudi drugi naši najboljši ljudje, najzvestejši, so morali zapustiti svojo domovino. Več se jih je v prvem času zateklo v Jugoslavijo, drugi pa so šli potem, ko se jim je odprla pot v inozemstvo, v belgijske rudnike kot delavci-emigranti. Izseljevanje se je nadaljevalo do take mere, da smo, med navednicami rečeno, "okupirali" ne samo Evropo, ampak vse kontinente sveta. Ne boš naletel na deželo, kjer ne bi srečal Beneškega Slovenca. Razpršili so nas po svetu in skoraj uničili našo narodnostno skupnost. Odgovorne oblasti, politične sile, ki so na volitvah prejele osemdeset odstotkov glasov, niso storile ničesar, da bi izboljšale gmotni položaj Beneških Slovencev. Nasprotno. Že ob koncu petdesetih let so zapravili približno štiri milijarde lir, da so zgradili nove najmo-

dernejše otroške vrtce in nove šole po naših dolinah. Hoteli so na vsak način uničiti naš jezik in so začeli kar pri otroških vrtecih. Učili so, da je greh govoriti slovensko. Poznam primere, ko so morali otroci v šoli plačevati denarno globo za vsako slovensko besedo, ki so jo izgovorili. To se je godilo po naših dolinah pa tudi v Špetru, kjer je bil strokovni zavod za usposabljanje mladih zidarjev in drugih obrtnikov. V par dneh so že takrat, po tarifi pet lir za vsako izgovorjeno slovensko besedo, nabrali v posebno blagajno tri tisoč lir.

V tistih hudih časih sem bil odgovoren za mladinski sektor v demokratični fronti. Fronta je bila ustanovljena v Čedadu, v kinodvorani Impero 1. maja 1949.leta. Nato sem šel tudi na tečaj slovenskega jezika v Portorož, in ko sem prišel nazaj, so me že aretirali, ker ne bi bil smel tja. Začel se je moj križev pot.

V občini Garmak sem bil za občinskega svetovalca, to je bilo leta 1954, kmalu potem ko sem prišel iz zapora. V Soči, listu, ki je takrat še izhajal v Gorici, je bil naslov *Predan iz zapora v občinski svet*. Nato sem bil pokrajinski kandidat za naše okrožje, za vzhodno Benečijo in Povoletto. Tudi takrat sem doživel osebni uspeh. Osem let kasneje sem kandidiral za deželnim svet in, če se lahko tako izrazim, sem bil nosilec ali kandidat, ki je stranki pridobil več glasov. Delal sem in se žrtvoval, a tega mi ni žal. Žal mi je, če sem moral ljudem lagati, ker sem na shodih, ko sem govoril na trgih in po vaseh, moral ljudem odgovarjati, ko so me spraševali, če imam kakšno možnost, da bom izvoljen. Čeprav sem v to dvomil, čeprav sem bil skoraj prepričan, da ne bom izvoljen, sem rekел, da je to možno.

Tako je v politiki. Mogoče pa nisem v politiki uspel prav zaradi tega. V politiki mora biti človek ne le prebrisani, mora biti tudi, kot pravimo po beneško, *furbac*.

V partiji nisem imel nobene funkcije do leta 1960 ali 62, ker so me imeli za titoveca in je takrat razsajal kominform tudi tu v Benečiji. Ta spor je povzročil veliko škode, vendar ni bil tako močan, da bi pretresel vse do korenin, kot v Trstu. Vse to je trajalo dokler nista prišla Hruščev in Bulganin na beograjsko letališče in sta rekla *mea culpa* pred Titom. Vse do takrat nisem imel nobene funkcije v partiji, ker nas niso marali. Rekli so celo, da nas bodo obesili, ko bodo prišli na oblast. Trpel sem, duševno sem tako trpel, da me ni sram povedati, da sem se jokal, ko sem poslušal radio Beograd ali radio Praga, ker so se tako med seboj napadali. Spočetka sem mislil, da je to poteza Beograda, Tita in drugih, da bi dobil pomoč od zahoda, od Amerike in tako naprej. Vedno bolj pa sem spoznaval, da so to globlje stvari in da so to močna politična nasprotja. Čeprav sem trpel, pa sem ostal zvest Titu, ostal sem zvest Sloveniji, ostal sem zvest tistem, kar je pomenila pri nas in ne samo pri nas, v vsem svetu, partizanska borba, narodnoosvobodilno gibanje, odpor. Vse to je živelo v meni in še živi.

V Slovenski kulturno-gospodarski zvezi sem bil več let podpredsednik za deželo Furlanijo Julijsko krajino in sem bil v tej organizaciji stalno aktiven, vendar bi moral pripomniti, ne da bi koga užalil, da so mi prav s te strani tudi metali polena pod noge v mojem političnem napredovanju. Večkrat se je na sejah govorilo, da Komunistična partija Italije noče kandidirati Slovencev. Kadar pa so

kandidirali, prvič v Trstu, Marino Bernetič, sem jaz izrazil svoje zadovoljstvo, medtem ko so se drugi zgražali in so rekli, da ženska politično odnosno kulturno ni v redu. Rekli so, da bi bili morali izbrati koga drugega. Če bi izbrali koga drugega, pa bi bili kljub temu kaj pripomnili.

Leta 1964 so bile prve deželne volitve za avtonomno deželo Furlanijo-Julijsko krajino in mene je kandidirala Komunistična partija Italije. Ker so pri SKGZ vedno poudarjali, da Komunistična partija noče Slovencev, da ni dosledna, ker na eni strani govoriti, da brani slovenske pravice, odnosno pravice slovenske manjštine, na drugi strani pa ne kandidira Slovencev na svojih listah, sem šel iz Benečije proti Trstu z velikim navdušenjem in se veselil, kako bom povedal, da me kandidira Komunistična partija. Na seji Izvršnega odbora SKGZ so kar osupnili, me začeli napadati, mi prigovarjati, naj umaknem kandidaturo. Čemu? Zakaj? Niso hoteli povedati zakaj. Rekel sem, da se ne bom umaknil, in sem povedal, da ni doslednosti v izvajanjih nekaterih tovarišev v Izvršnem odboru. S tem niso bili zadovoljni, še naprej so me napadali in so zahtevali moj odstop z mesta podpredsednika SKGZ. Pa ne samo to! Zahtevali so, naj odstopim tudi kot predsednik Kulturnega društva Ivan Trinko. Zakaj? Ker bi s svojo kandidaturo „političiziral“ SKGZ in kompromitiral društvo Ivan Trinko. Odgovoril sem, da bom odstopil od Slovenske kulturno-gospodarske zveze in da bom odstopil kot predsednik društva Ivan Trinko. Sicer sem izrazil pomisleke glede tega, kje bodo dobili drugega. Okoli polnoči in pol smo se v Trstu pozdravili in sem se užaljen in žalosten odpravil proti domu. Pred mano je bilo devetdeset kilometrov poti.

Vse je bilo prenešeno na naslednji četrtek, v Trstu smo se namreč zbirali vsak četrtek. Kakor da bi se ne bilo nič zgodilo, sem šel v Trst. Obravnavali smo razna vprašanja, dnevni red je šel skozi do zadnje točke in nazadnje, med raznim, je prišla na vrsto moja ostavka. Spominjam se, da je Bogo Samsa potegnil iz žepa izjavo o mojem odstopu. Sam jo je pripravil in je rekel: "Pripravil sem jo na tak način, da bo volk sit in koza cela." Nato so začeli drug za drugim, začenši od tovariša Stanislava Renka, govoriti, da zakaj dve meri in dve teži, *due pesi e due misure*, da zakaj smejo eni kandidirati in drugi ne, in tako naprej. Eden za drugim so to ponavljali. Inženir Josip Pečenko je rekel: "Saj tudi jaz kandidiram in sem predsednik Kmečke zveze". Peter Sanzin iz Gorice, poznejši odvetnik, je rekel: "Tudi jaz kandidiram in sem direktor Dijaškega doma v Gorici". Potem je Boris Race zaključil, da se o Predanovi ostavki ne govori več. In jaz sem kandidiral.

Medtem pa se je zgodilo nekaj drugega. Peter Sanzin in Bogo Samsa sta šla na federacijo socialistične stranke v Videm in sta vprašala za razgovor, do katerega je prišlo. Odgovornim sta rekla, da zakaj socialistična stranka ne kandidira nobenega Slovenca, češ da komunistična stranka kandidira Predana. Odgovor je bil: "Mi bi radi kandidirali Slovenca, pa ga nimamo. Povejte nam ime!"

"Mi ga imamo", sta rekla, "in je tudi pripravljen kandidirati".

"Kdo je?"

"Profesor Viljem Černo".

"V redu", so se strinjali in so bili navdušeni, veseli, da imajo to kandidaturo, in potem sta šla po Černa.

"Bi kandidiral na listi PSI?"

On je rekel: "Ma, zakaj, kako? Odnesel bi glasove Predanu. Zakaj dva Slovenca?" Nato sta ga prepričala in je sprejel kandidaturo. Res mi je odnesel nekaj glasov, mogoče pa tudi jaz njemu, njegovi stranki. Škoda je bilo, da sta bila dva Slovenca, dva slovenska kandidata na listah dveh delavskih strank, medtem ko prej leta in leta ni bilo nobenega. Pa to ni vse! Meni je v nadiških dolinah postavila komunistična partija v Vidmu kot protiutež profesorja Petričiča, da bo on pobral tiste italijanske glasove, ki niso za Slovence. Imel sem torej dva protikandidata. Kljub vsemu temu sem imel velik osebni uspeh, saj mi je manjkalo nekaj več kot tristo glasov, da bi bil izvoljen.

Žal mi je tudi, da je moja kandidatura za komunistično stranko, in sploh moja politična opredelitev, razžalostila mojo mamo. Mama ni nikoli volila zame, to je odkrito povedala, samo tisti občinski gladiatorji, tisti ki so tako politiko *furali*, niso tega verjeli ali si nekaj takega sploh niso mogli predstavljaliti. Ob volitvah so z avtom vozili onemogle in starejše iz vasi na volišča, moje mame pa niso nikoli peljali z avtom, ker so bili prepričani, da bo volila zame. Sam sem jo z avtom peljal na volišče in ona mi je rekla: "Veš, Dorič, nisem volila zate". "Mama, sem vedel, da ne boste volila zame, ampak vi imate pravico, da volite. Peljal sem vas na volišče, da bi volila kot vse druge ženske iz naše vasi". Saj potem, ko je bila že starejša, ni mogla na volišče.

Večkrat mi je rekla: "Veš, Dorič, jaz vedno molim, da ti Bog in Marija na Stari gori spreobrneta pamet, da bi zapustil tisto idejo". Ni mogla sprejeti, da se je tako opredelil sin, ki je izhajal iz pobožne družine, saj me je vedno učila

moliti in spoštovati Boga. Jaz sem ji zaman dokazoval, da nimam nič proti veri, da nisem proti Bogu, in da bi ji to dokazal, sem jo večkrat peljal na Staro goro in prav na Stari gori mi je rekla: "Molila sem Mater Božjo in prosila Boga, da ti razsvetli pamet, da bi zapustil tisto norčasto idejo". Zasmejal sem se in ji ponovil, da nima moja ideja nič nasprotnega veri ne Bogu ne Mariji na Stari gori, ampak da se borim proti socialnim krivicam. "Pomislite, mama, koliko ste vi pretrpeli in vam ni nihče priskočil na pomoč. Pomislite na tistega, ki je prihajal s kosom belega kruha pred našo hišo, kadar sem bil jaz hudo lačen, in tam jedel, dokler mu nisem rekel: "Pojdi domov jest kruh, če ne, te bom kamenjal". Mama, pomislite, kako ste trpeli in kaj vse so pretrpeli vaši sinovi. Mi želimo samo odpraviti socialne krivice, želimo, da se bodo pametni, naravno nadarjeni otroci, lahko šolali. Pomislite, da je prišla v našo hišo učiteljica in je rekla, da morate tega fantička študirati. "Kako ga bomo študirali", ste odgovorili, "če nimamo denarja niti za sol". Proti vsem krivicam se borimo in to bi moralo biti tudi Bogu všeč. Tudi Bogu!" Na vse mogoče načine sem jo prepričeval, ne da bi postala tudi ona komunistka, Bog varuj, ne, tega ne, ampak na vse mogoče načine sem ji rekel, naj pomisli, da je bil Bog prvi socialist, da je delil kruh s svojimi prijatelji, da se je zavzemal, da delavci dobijo pravično plačilo, da je branil žensko, ki so jo hoteli s kamenjem pobiti, ker je *tavala* pšenico ob prazniku. "To je v Svetem pismu napisano, mama!" "Ja, ja", je rekla, "ampak vseeno bi bilo boljše, da bi bil ti istih misli z mano, kot takrat, kadar sem ti brala bukvod sv. *Mohora*. In še je ponavljala, da je bilo slovensko samo tisto, kar so pisali v *Civiljucu*, tako so imenovali Celovec, v *Civiljucu* pri Družbi sv. *Mohora*.

Večkrat sva o tem razpravljala in vedno končala pogovor kot dobra prijatelja. Vedno pa je težila k temu, da bi me prepričala, da bi menjal svojo idejo. Nekega dne sem ji rekel: "Mama, pustimo, ne bova več o tem razpravljala. Vi ne boste zapustili svoje vere, pa tudi jaz ne bom zapustil svoje ideje. Nočem škodovati ne Bogu, ne veri, ne Vam. Bodiva ne le mati in sin in se kot taka spoštujeva, bodiva in ostaniva tudi prijatelja".

Danes pa globoko trpim zaradi tega, kar se je zgodilo v zadnjem času, in upam, da se bodo ljudje spamevali, da bodo našli pot sporazumevanja, vsestranskega sodelovanja na kulturnem, gospodarskem in političnem področju. V zadnjem času je prišlo do velikih preobratov. Prišlo je do padca komunizma, padca celega vzhodnega bloka, do razpada Jugoslavije. Povedati moram, da sem globoko razočaran. Predvsem mislim na bivšo Jugoslavijo. Tito ni v nobenem govoru pozabil omeniti bratstvo in enotnost jugoslovenskih narodov. Dokler je bil živ, je to držalo, *bratstvo in jedinstvo*. Pred leti sem bil tudi sam na vlaku bratstva in enotnosti, ki je peljal iz Ljubljane proti Beogradu, in v Srbiji so nas sprejeli kakor brate. Ne, jaz ne morem misliti, da so Srbi, ki so bili tako vladni z nami in ki sem se z njimi večkrat srečal, zločinci. Morda je krivo vodstvo, morda so krivi voditelji, a narod je dober, ljubezniv, rado-daren, da ga je težko najti enakega.

Razočaran sem tudi nad razpadom komunizma, nad tem, kar se dogaja v bivši Sovjetski zvezi. Zdaj je Jelcin, ki je zrastel in se redil na Gorbačovovih prsih, postal njegov največji sovražnik in ga tudi maltretira. Gorbačov je bil mož, eden od tistih politikov, ki so odprli vrata Sovjetske

zveze na zahod, ki so odprli vrata svetu, odprli pot demokraciji v bivši Sovjetski zvezi. Za vse to je zdaj slabo plačan, slabo plačilo ima za vse, kar je napravil v prid človeštva. Zdaj so še nekatere države, ki trdo držijo na poti realnega socializma, samo vprašanje je, koliko časa bo minilo, da bo prišlo do sprememb tudi v teh državah. Upati moramo, da pride do spremembe po mirni poti, da ne bo prelivanja krvi, kot se na žalost zdaj dogaja v bivši Jugoslaviji. Nikoli si ne bi bil mislil, da se bodo bratje med sabo klali.

Zdaj bi že zelel tudi izraziti svoje zadovoljstvo, da je Slovenija, naša matična domovina, postala neodvisna. Voditelje pa bi rad opomnil, da je neodvisnost ali prevelika neodvisnost, pot, ki so si jo sami izbrali, lahko tudi sladka potica, ki te zapelje. Slovenija ima danes pred sabo velike naloge, velike odgovornosti, ne samo za narod, ki živi v republiki Sloveniji, ampak tudi nasproti zamejskim Slovencem. Prepičan sem, da je bila močna, enotna in gospodarsko razvita, politično močna Jugoslavija, primernejši sogovornik Italije v obrambi narodnostnih pravic Slovencev, ki živijo zunaj matične domovine. Slovenija je po mojem premajhna. Tudi če bi stisnila zobe, bi v Rimu ne slišali škripanja. Obkoljena je od večjih narodov in ti narodi hrepenijo po lepotah Slovenije in že naš pokojni Ivan Trinko je v verzih, v kratkih verzih, napisal:

*Čemu, čemu vaš hrup in divja sila,
oj severni in južni naši vragi?
Vsa vaša moč zdrobila
se vendor bo ob mali,
pa nepremični skali.*

Zdaj bi bil zadovoljen, če bi ta skala bila res nepremična, vendar so apetiti z vzhoda in zahoda veliki. Upam, da bo Slovenija vzdržala in da bo pomagala rešiti tudi naše narodnostne probleme, da bo večkrat, ne s silo, ampak z diplomacijo in odločnostjo, nastopala v Rimu, naj Rim spoštuje določila republiške ustave, posebno 3. in 6. člen ustave, ki priznava pravice narodnostnim manjšinam.

VII. Partizanski utrinek

Spomin se še in še vrača nazaj, dodaja podrobnosti že izpovedanim pričevanjem. V luči poznejših dogodkov se Doriču utrne nekaj misli partizanskemu procesu na rob.

Še nekaj bi rad dodal o takoimenovani Beneški četi in o procesu, ki se je odvijal v Firencah 1959. leta. Želel bi poudariti, da je bila sodna preiskava zelo površna. To polemiko glede Beneške čete so nam kar naprej servirali in to vsakokrat, ko smo v svojem delovanju prišli malo naprej in ko smo s svojimi močmi dosegli kak uspeh. Kar naprej so nam to Beneško četo očitali. Če je naša zveza, če so naše organizacije pripravile prireditev in je ta doživela uspeh, niso kot pošteni kronisti v lokalnih časopisih zabeležili tega dogodka, ampak so prišli na dan z Beneško četo in pisali o procesu, ki se pripravlja proti partizanom. Površna je bila preiskava in, da to dokažem, bom omenil nekaj dejstev.

Beneški Slovenci in pa Slovenci v Gorici in Trstu smo pred procesom organizirali obrambni odbor, da bi zbirali podatke, iskali priče in tako naprej. V Benečiji, pa vse do Rezije in Kolvra, sva največ poti prehodila pri tem iskanju z Miladinom Černetom iz Gorice. Zbrala sva precej

materijala in ob pogovarjanju, ob zbiranju obrambnih prič, odnosno ob stikih z obtožilnimi pričami, smo prišli do ugovovitve, da so jih sili, da tožijo. Obrambni odbor pa je opravil svojo vlogo in njegova zasluga je bila, da je šlo nekaj ljudi v Firence in pričalo za tiste partizane, ki so bili večinoma že v Jugoslaviji.

Površna preiskava, sem rekel. Za pričo je šla tudi moja žena, za obrambno pričo. Ko je že skoraj končala svoje pričevanje na procesu, se je nekdo dvignil, ne spominjam se več, če je bil to odvetnik ali javni tožilec. "Saj vi ste bili stari takrat devet let, saj niste mogli tedaj učiti na šoli!" je rekел. "Jaz nisem nikoli rekla, da sem učila v slovenskih šolah ali v *prisilnih* slovenskih šolah, rekla sem, da sem hodila v šolo." Takrat so v Lombaju in drugih krajih spraševali ljudi, starše, če želijo samo slovensko ali dvojezično šolo. Največ ljudi, staršev in otrok, je odgovorilo, da želijo dvojezično šolo, kar se je štirideset let kasneje tudi uresničilo v Špetru Slovenov s slovenskim šolskim centrom, kjer se poučujeta slovenščina in italijanščina. Tako površno so raziskovali in poslušali pričevanja.

Isti dan, ko je pričala moja žena, je pričal tudi takratni duhovnik, župnik iz Sovodnjega, piše se don Raimondo Di Giusto, sedaj službuje v Sant' Odorico al Tagliamento, Flaibano. Ko je končal pričevanje, se je usedel v klop in nas vprašal, če je lepo povedal. Rekel sem mu, da ni lepo govoril, da je lagal in da je sramotno za duhovnika, da se laže, da se to ne spodobi. Zakaj? Rekel sem mu, da so predsednik sodišča in drugi žeeli vedeti, če je prišlo na področju njegove fare do kake bitke med slovenskimi partizani in okupacijskimi silami, Kozaki, Nemci in salojskimi

republikanci. Rekel sem mu, da ga sprašujem, če se to spodobi, ker je odgovoril, da ni bilo nobene bitke. Sprašujem ga, zakaj se je tako grdo in absolutno lagal, sem mu rekел.

"Rekli so mi, da moram tako govoriti", mi je odgovoril.

Kdo mu je to rekel? Kdo mu je ukazal, da mora lagati? Danes je jasno. Gladiatorji. Vprašal sem ga, ali mu je znano, da je na Matajurju padlo v bitki 35 partizanov.

"Seveda mi je znano", je rekel.

"Vam je znano, da je bilo blizu šole ustreljenih več partizanov in da sta dva pokopana v bližini?"

"Seveda mi je znano".

"In zakaj niste tega povedali?"

"Rekli so mi, da tega ne smem povedati".

Glede površne preiskave moram še povedati, da je bil vanjo vpletten tudi neki mož iz Utane, Terliker Anton se je pisal. Imel je isti priimek in ime kot drugi Terliker Anton, ki je bil partizan. Ta Terliker iz Utane je prišel po naključju na proces, samo zaradi istega imena in priimka. Zapisali so ga na obtožnico, na seznam obtožencev. In kaj se je zgodilo? Zgodilo se je, da se je iz strahu vrgel v reko blizu Praprotnega in se utopil. Takrat sem napisal uvodni članek za Primorski dnevnik z naslovom Obtoženec številka 25. Napisal sem, da ga imajo na vesti.

(Uvodnik Izidorja Predana v Primorskem dnevniku 1. februarja 1959)

Obtoženec številka 25

6. januarja 1959 je neki lovec našel truplo utopljenca v hudourniku Urana-Soima pri Raspanu blizu Trecesima. Truplo so pokopali, ne da bi ga bili prej identificirali, a načelnik znanstvene policije v Vidmu je ukazal posneti prstne odtise nesreč-

nika in jih poslal višji policijski šoli v Rim. Kmalu potem je prišel odgovor: prstni odtisi utopljenca pri Raspanu pripadajo 62-letnemu Antonu Alojzu Terlikerju, rojenemu v Št. Lenartu, brez stalnega bivališča.

Kdo je Anton Alojz Terliker? Kaj ga je spravilo v smrt?

Ko pišem te vrstice, imam pred seboj seznam obtožencev bivših pripadnikov tako imenovane "beneške čete" in vidim, da je Anton Alojz Terliker 25. obtoženec na procesu, ki se sedaj vrši v Florenci.

Anton Alojz Terliker ni bil nikoli partizan. Mi smo ga osebno poznali. Ko sva bila zadnjič pri njem v Utani, nad Št. Lenartom s prijateljem iz Gorice, se nama je približal ves boječ in prestrašen. Predstavila sva se mu kot člana obrambnega odbora nadiških partizanov. Povedala sva mu, zakaj sva prišla ga obiskat. Bil nama je hvaležen, a nama je takoj povedal, da ni bil nikoli v partizanah, da nima nič skupnega z "beneško četo", da so ga vrinili v ta proces po pomoti, namesto istoimenskega soobčana iz Podutane.

Po kratkem poizvedovanju smo takoj dognali, da njegova trditev drži. Pač pa je Anton Terliker iz Podutane, ki je s omenjak obtoženca, res sodeloval s partizani. Po osvoboditvi je zbežal v Jugoslavijo, kot mnogo drugih, zaradi neznanega terorja, ki je takrat vladal po naših dolinah. Po nekaj letih bivanja v Jugoslaviji se je vrnil domov, kjer je pred kratkim umrl. Sodeč po drugih, ki so bili partizani in so sedaj med obtoženci, bi bil moral biti obtožen Anton Terliker iz Podutane in ne Anton Terliker iz Jagnjeta. Vendar ni tako.

Obtožnica, s svojo "visoko resnostjo" je postavila na zatožno klop nedolžnega (nedolžnega v pravem pomenu besede, ker ni bil nikoli partizan) Antona Terlikerja iz Jagnjeta. Ta nedolžni človek, kot vedo povedati vsi tisti, ki so ga poznali, je moral odgovarjati med drugim tudi za veleizdajstvo. Lahko si mislite, kakšno je bilo duševno stanje tega ubogega starčka, ki mimogrede povedano, ni imel nobenega svojega človeka na svetu, ko je izvedel, česa ga dolžijo in si mislil, da ga bodo nedolžnega obsodili na dosmrtno ječo. To si je revež vtepel v glavo, kakor pravijo

domačini in je izginil nekega dne iz rojstne vasi ter si poiskal smrt in mir v hladni vodi v hudourniku Urana-Šajma pri Raspanu blizu Tričesima.

Anton Terliker, 25. obtoženec »beneške čete« je utonil. Strah in obup sta ga pognala v smrt. V smrti je našel mir pred preganjalcem!

Ne, Antona Terlikerja niso ustrelili kot psa, kakor so napravili z Andrejem Jušo, tajnikom tedanje Demokratične fronte Slovencev iz Petjaha. Z njim niso napravili kot z Antonom Sobavem iz Škrutowega, ki so ga s pestmi pobili do smrti, niti ga niso ustrelili na električnem drogu, kot so ustrelili Iva Primožiča iz Poštaka! Vendar so ljudje, ki so odgovorni za njegovo smrt. Niso ga potisnili v hladno vodo Urane-Saime. To je storil sam.

A kdo je krič? K temu nezdravemu koraku ga je prisilita obtožnica, ki jo je javni tožilec v Florenci označil samo za »nepopolno«... Antona Terlikerja niso ubili; to je storil sam. Toda jasno je, zakaj je to storil. Prav tako je jasno, kako lahko označimo obtožnico in ljudi, ki so jo sestavili.

To sem hotel še povedati o procesu proti Beneški četi. Še bi lahko nadaljeval o pričah, o obtožbah, ki so končale v pepelu. In, kot sem že rekel, je takratna Jugoslavija zahtevala, da se spoštuje mirovna pogodba, posebno 7. člen mirovne pogodbe, s katero se je Italija obvezala, da ne bo nikoli preganjala ljudi, ki so se borili za skupno zavezniško stvar.

VIII.

Slovenska beseda: zapisana, izgovorjena, recitirana in zaigrana

Desetnjak Dorič je pričeval o svojem življenju v poletju 1992, ko je komaj dopolnil šestdeset let. Intenzivno je živel, doživel marsikaj, čeprav ni nikoli zapustil svoje doline. Pred sabo je imel vedno isti cilj: skrb za ožjo domovino na najzahodnejšem s Slovenci naseljenem ozemlju. Pot, ki jo je prehodil, je šla vzporedno z usodo Beneške Slovenije v njegovem času. Hodila sta vštric. Ob sklepnih mislih in ob pogledu naprej v prihodnost, se desetnjak Dorič v zadnjem srečanju ozre na nove probleme in na novo obravnavanje starih. Izseljevanje se nadaljuje, a je drugačno, stiki z ostalimi zamejskimi Slovencami so tesnejši, Benečija je manj osamljena. Mala domovina živi in dela in ima v svojih vrstah številne izobražence, kulturnike in leto za leto pripravlja nekaj zavidišča vrednih kulturnih pobud.

Aktiven sem bil v raznih organizacijah, tudi italijanskih, v komunistični partiji, pa tudi v množičnih organizacijah, kot je ANPI - Vsesržavna zveza italijanskih partizanov, v Kmečki zvezi in tako naprej. Član pa sem vseh društev v Benečiji. Vsak, ki ustanovi društvo, me pride vprašat, če plačam izkaznico. Že vedo, da ne bom odklonil. Rad bi pomagal vsem, vsem tistim, ki se borijo za priznanja naših narodnostnih pravic, ki se borijo za pravice Beneških Slovencev, ki se borijo za socialne pravice delavcev in kmetov. Vse to sem že opisal.

Istočasno s političnim je seveda potekalo moje prosvetno in kulturno delo. Lahko se pohvalim, da sem zamejski Slovenec, ki je dobil za svoje delo na prosvetnem polju največ priznanj in nagrad. Moram pa omeniti še nekatere dejavnosti, pri katerih sem bil zraven. Glede društva Ivan Trinko, o katerem sem že pripovedoval in ki je imelo spočetka svoj sedež v Vidmu, se je treba spomniti, da je imelo v prvih časih veliko težav. Ljudje niso bili tega vajeni in niso razumeli, čemu društvo, kaj je prosveta, kaj je kultura in kaj bomo delali. Za nas je bilo važno, da si pridebimo prijatelje. Pomagali smo jim pri prošnjah za pokojnine in smo jim pisali razna pisma, ker so delali kot emigranti v različnih državah. Nudili smo jim neko socialno pomoč. Začeli so prihajati na prireditve, pripeljali so s sabo sorodnike, vabili prijatelje in delo v društvu je postal odmevnnejše.

Prišlo je do tega, da smo ustanovili še Zvezo beneških izseljencev, pravzaprav je pobuda za to prišla iz Švice. Glavni pobudnik je bil Dino Del Medico, zraven pa so bili še Elio Vogrič, Feletič, potem Marko Petrič, ki je bil prvi predsednik Zveze iz zapadne Benečije, iz Fojde, in Binutti iz Ahtna. Spomnim se, da sem nesel v Švico petsto izkaznic. Skupaj s švicarskimi emigrantmi smo se dogovorili, kakšna naj bo oblika teh izkaznic, ki smo jih tiskali v Trstu. Zatem so začeli v Švici organizirati sekcijske emigrantskega društva po raznih krajih te majhne države. Organizacija se je nato razširila na Belgijo, kjer smo imeli največ izseljencev, posebno rudarjev. Nato je šla organizacija še v prekomorske države. Zdaj je razširjena po vsem svetu in je naša najštevilčnejša organizacija. Želim pa po-

udariti, da je bil naš cilj, da pritegnemo ljudi. Seveda so kasneje socialna pomoč, skrb za pokojnine in podobne stvari prešle na Zvezo emigrantov.

Iz vsega tega so nastale tudi tradicionalne prireditve, Dan emigranta, potem pa še Kamenica, vsakoletno srečanje med sosednjimi narodi, ki so se je udeleževali naši rojaki iz Gorice, Trsta, Slovenije, Koroške, pa tudi Furlani. Vsi so vneto sodelovali na tej prireditvi in zagovarjali duh Kamenice, njeno sporočilo. Naši duhovniki, naši Čedermaci, so ob vsakem srečanju maševali v štirih jezikih.

Ti dve prireditvi, ki sta bili zelo odmevni, sta nastali že dolgo od tega, Dan emigranta leta 1964, Kamenica pa 1971. Kamenica je kasneje klavrno propadla. Zdaj nima smisla govoriti, da so nam nasprotniki metali žebanje na pot, kar je pa res, in nas še na druge načine ustrohalovali, kar je tudi resnica, ampak mi bi bili morali vztrajati. Saj smo prebrodili vse težave, ki smo jih imeli ob nastanku društva Ivana Trinka, ki je vsem drugim dejavnostim odprlo pot. Dan emigranta pa gre naprej in počasi zavzema obliko nekakega kulturnega dneva Benečije. To ni slabo. Poučarjam pa, da smo navezali stike s predstavniki vseh vasi in da smo pomagali ljudem. Na predzadnjem občnem zboru, ko sem bil še predsednik, je bila dvorana nabito polna in so prišli delegati iz vseh krajev Benečije, od Rezije do Kolovrata. Društvo Ivan Trinko je kljub vsemu bilo in je še vedno steber beneških organizacij. Za njim, in prav s pomočjo društva Trinko, so nastale še druge slovenske organizacije v Benečiji. Zdaj jih ni več mogoče našteti na prste. Več jih je, ki delujejo in spodbujajo Beneške Slovence k narodni zavesti. Prvo društvo, ki je nastalo za

Trinkom, je bilo v Rečanski dolini, v moji dolini, in nosi še vedno ime Rečan.

Za tem so ustanovili še druge organizacije, Zvezo planincev, Zvezo beneških godcev, Študijski center Nediža, Študijski center v Bardu v zapadni Benečiji, in tako naprej. Folklorna skupina v Reziji je obstajala že prej, ampak mi smo jo s svojimi organizacijami podprtli, da je nastopala po vseh beneških krajih, kjer je bilo mogoče, pa tudi v Sloveniji, v Trstu, v Gorici in po svetu.

Društvena dejavnost se je razširila na domala vsa področja. Aktivna je Beneška galerija, ki prireja razstave slovenskih, pa tudi furlanskih in italijanskih umetnikov in je dobro obiskana. Galerija opravlja važno vlogo, ker pomaga, da nas preko likovne umetnosti spoznavajo bližnji sosedje, Furlani in Italijani.

Zveza beneških žen ima tudi svojo dejavnost in prireja že več let zaporedoma kulturni praznik ob dnevu žena, za 8. marec. Ob tej priložnosti pripravijo ženske komedijo ali žaloigro, ki je povezana s socialnimi in narodnostnimi problemi Beneške Slovenije. Ne smem pozabiti na Beneško gledališče, ki smo ga ustanovili v začetku sedemdesetih let in ki mu je bil prvi predsednik nepozabni gospod Mario Lavrenčič, duhovnik iz Štoblanka. Nekaj časa sem bil tudi sam predsednik tega društva, odnosno gledališča. Uprizarjali smo naše igre v narečju. Nepozaben je bil tudi nastop Slovenskega gledališča iz Trsta, ki je sicer večkrat nastopilo v Benečiji. Ansambel se je moral v kratkem času naučiti našega narečja, da je z mojo igro Moderator hlapec nastopil v gledališču Ristori. Z Beneškim gledališčem pa

smo nastopili v Gorici, v Doberdobu, v Trstu, v Škednju, na Koroškem, v Belgiji in v Švici.

Če pomislim na gledališče, moram omeniti nepozabni nastop Slovenskega tržaškega gledališča s Pasijonom, ki so ga uprizorili v cerkvi Presvetega srca Jezusovega v Sv. Lenartu. To je velika cerkev in je bilo prisotnih nad tisoč ljudi na tej predstavi. Vsak je odnesel od tega, kar je videl, nekaj domov, za nas pa je bila to spodbuda, da smo tisti, ki smo delovali v organizacijah, razumeli, kako lahko s takimi igrami pritegnemo ljudi.

Ob tem mi je večkrat prišlo na misel, kar sem bral v tisti rdeči knjižici Mao Ce Donga, *Libretto rosso*. Bral sem tudi njegove misli o gledališču, o teatru. Napisal je, da so njihovi ljudje nepismeni, čeprav je bil kitajski narod prvi, ki je bil pismen. Potem je politika fevdalcev postala taka, da so za svojim zidom šli nazaj, namesto da bi napredovali, in ko je revolucija šla svojo pot, je prav gledališče odigralo važno vlogo med rdečo armado, ker so jim z odra brali in recitirali, kar bi kmetje sami in drugi ne mogli prebrati, ne mogli razumeti. Podobno je bilo v Benečiji. Naši ljudje niso nikoli imeli slovenskih šol, govorili so vedno slovensko, in ko so z odra slišali slovensko besedo, so jo razumeli, razumeli so dovtipe in ploskali. Tako smo se približali našim ljudem tudi z gledališčem.

V okviru Beneškega gledališča sem tudi sam večkrat nastopil. Že ko sem bil zelo mlad in smo hodili na pustovanje, sem mladim sovaščanom pripravil neke igre, humoristične prizorčke, da so se ljudje veselili, ko smo jim za pust pripravili zabavo z igro. Pred tem je bila po Benečiji navada, da so z zvonci ob pustu hodili po vaseh, da so imeli posebne

maske in podobne stvari. To ni bil kulturni nastop, to je bilo domače pustovanje. Radi smo to pripravili, ker se naši ljudje radi smejejo, posebno če se sami spoznajo v dogajanju na odru, če se jim prikaže resnico, da se v dovtipih, ki prikazujejo vsakdanjost, govorji o njihovih problemih, posebno še o socialnih, ampak na način, ki ga oni razumejo.

Vedno sem zagovarjal, da je treba z gledališčem nadaljevati, posebno z narečnimi igrami, ki so razumljive vsem našim ljudem. Napisal sem več iger in sem imel veliko zadoščenja, zlasti s tragedijo Emigrant, ki je imela velik uspeh med našimi ljudmi. Napisal sem jo, ker sem emigracijo občutil kot veliko bolečino v naši družini, pa tudi kot bolečino našega naroda. Tudi nekaj poezij, ki sem jih napisal, ne vem če jih lahko tako imenujem, sem posvetil največkrat ljudem, ki jih je emigracija prizadela, tistim, ki so jokali, ker so odhajali, in tistim, ki so se doma čutili zapušcene. Pri igri Emigrant sem sam igral vlogo zavednega beneškega duhovnika. Nastopil sem v skoraj vseh igrah, ki sem jih napisal, in veliko zadoščenje mi je dalo tudi igranje Kaplana Martina Čedermaca, ki sem ga priredil za beneške razmere. Glede svojega literarnega dela moram še povedati, da sem napisal nekaj črtic, povesti in nekaj gradiva imam še pripravljenega na polici⁽¹⁵⁾.

O pesništvu, poeziji, ne bi veliko govoril, ker je to zahtevna stvar, jaz pa sem to pisal bolj zase kot za druge,

vendar je bilo nekaj pesmi uglasbenih in so z njimi nastopali na Senjamu beneških pesmi na Lesah. Eno mojih najlepših pesmi, S strani Matajurja, je, kot sem že povedal, uglasbil Ubald Vrabec in je postala kar priljubljena. Deset pesmi je Anton Birtič vključil v zbirko Oj božime, ki je izšla v Čedadu 1966.

O novinarstvu: pisal sem za Primorski dnevnik, za Sočo, bil sem sodelavec Radia Koper. Rad sem se odzval vabilu novinarjev Radia Trst A, ki so prihajali v Benečijo in me intervjuvali ali me posneli, ko sem govoril na raznih kulturnih nastopih. Pisal sem in pišem razne članke, manj političnega značaja, večinoma so narodnobuditeljski. Takih pa pišem čimveč in ne zamudim priložnosti, da ne bi ljudi spodbujal k obrambi našega jezika in kulture.

Bil sem odgovorni urednik Novega Matajurja od 1974 do konca 1985. Že pred tem sem za staro Matajur začel pisati rubriko Petar Matajurac. To sem objavljaj stalno in še zdaj pripravljam to satirično rubriko, ki v humorističnem duhu obravnava vsakdanjo kroniko nadiških dolin. Zadovoljen sem, ker večina naših bralcev, naročnikov, tako mi povedo, seže najprej po zadnji strani časopisa, kjer je objavljena ta kronika v domačem narečju. Petar Matajurac na svoj način prinaša novice iz naših vasi. Šele ko so to prebrali, sežejo domačini po drugih straneh. V zadnjih časih me kdaj prime obup, ker ne vem, kaj naj napišem za prihodnji teden. Morda sem se po tolikih letih nekoliko izčrpal, a mislim da ne, ker pride naenkrat rešitev, ki mi jo ponuja sama kronika, dogajanje v Benečiji. Kadar pa se razjezim, vihtim pero, kot bi s sekiro cepil drva.

(15) V Primorskem dnevniku je kot podlistek izhajala Ljubezenska zgodba iz življenja Beneških Slovencev *Usodni intermezzo* (dec. 1956-1957); ob stoletnici priključitve Beneške Slovenije k Italiji pa podlistek *Mali Tončič noče biti "sclav"*.

Če bi zapisi Petra Matajurca izšli v knjigi ali pa mogoče kar v treh ali štirih knjigah, bi lahko bralci v njih našli vsakega malo. Peter Matajurac je pisal o politiki, da je bila to kronika skoro dveh desetletij, zafrkaval je politike, posebno tiste, ki se z nami norčujejo, ki nam segajo v naše uboge skromne žepe, ker jaz ne ostanem nobenemu dolžan. Brali bi naše pravljice, stare pravce, zvedeli bi za stare navade, šege, spoznali zagovore, pripovedi o čarowništvu⁽¹⁶⁾.

Saj pravzaprav še nisem izčrpal materiala, ki sem ga v desetletjih in desetletjih zbral med svojimi ljudmi. To so anekdote, pravljice in zgodbe, ki sem si jih zapisoval. Pred dnevi sem pogledal v omaro in ugotovil, da imam dvainštirideset malih koledarčkov, v katerih je vse to zabeleženo. Če jaz ne bom uporabil vsega tega, če ne bom zmogel, če mi zdravje ne bo dopuščalo, bi želel, da bi drugi nadaljevali to moje delo. Material je zbran.

Večkrat sem tudi nastopil kot predavatelj. V spomini mi je ostal moj prvi nastop v Ljubljani, kjer vsako leto filozofska fakulteta organizira tečaj slovenskega jezika in kulture. Tečaja se udeležujejo mladi iz raznih držav in organizatorje sem prosil, če lahko nastopim s svojim predavanjem. Zdelo se mi je zelo važno za Beneške Slovence, da bi mladim iz raznih držav predstavili naše probleme. Z velikim zadoščenjem sem tudi predaval v Dragi leta 1966. Predaval sem v Kobaridu, v Tolminu, Trstu in Gorici ob raznih priložnostih. V Trebčah sem govoril ob postavljanju

(16) IZBOR TEKSTOV z naslovom Piše Petar Matajurac je izdala zadruga Novi Matajur leta 1997.

slovenskih tabel na tržaškem Krasu. V Trstu sem govoril med drugim na manjšinski konferenci leta 1974⁽¹⁷⁾ in nastopil na etnično-jezikovni konferenci v Vidmu 1978⁽¹⁸⁾. Med Beneškimi Slovenci sem imel na stotine in stotine govorov in predavanj. Veliko je zadoščenje, če ima človek pri teh predvanjih uspeh, če doseže, da ga ljudje razumejo, kaj jim je hotel povedati. Upam, da so me ljudje razumeli. Ne pretiravam, če bom sam o sebi rekel, da so za tem mnogi naši ljudje prijeli za lopato in začeli orati našo ledino, da sem mnogim postal zgled boja in upora, simbol človeka, ki ni gledal na žrtve in je svoje življenje posvetil narodu.

Dobil sem nekaj priznanj, nekaj odličij. Nemogoče je, da bi naštel vsa. Dobil sem priznanje od Slovenske kulturno-gospodarske zveze, najvišje priznanje. To je odličje za življenjsko delo, tako tudi od Slovenske prosvetne zveze, od Zveze kulturnih organizacij republike Slovenije, od Osvobodilne fronte v Ljubljani, od predsednika federativne republike Jugoslavije maršala Tita, od raznih organizacij. Vse to mi je veliko pomenilo in sem hvaležen vsem, ki so se spomnili name, po drugi strani pa si mislim, da ta priz-

(17) MANJŠINSKA KONFERENCA v Trstu. 1975. leta je Tržaška pokrajina v sodelovanju s Slovenskim raziskovalnim inštitutom organizirala prvo veliko mednarodno konferenco o manjšinah, na kateri so sodelovali zastopniki evropskih in svetovnih manjšin. Vse gradivo je objavljeno v posebnih zbornikih aktov Pokrajine Trst.

(18) ETNIČNO-JEZIKOVNA KONFERENCA v Vidmu. Pokrajina Videm je 5. in 6. maja 1978 priredila v zavodu Malignani v Vidmu konferenco o etnično-jezikovnih manjšinah v Furlaniji, ki je bila zelo uspešna. Vse referate, prispevke posameznih društev in razpravo je nato objavila v Zborniku, kjer so teksti tudi v izvirniku in torej tudi v slovenščini.

nanja morda pomenijo: "Tovariš, zdaj pa pojdi domov!" Prepričan pa sem, da mi vse to ni bilo dano tjavdan, in upam, da so ti ljudje, predstavniki organizacij, priatelji, spoznali, da sem le nekaj žrtvoval za svoj narod.

IX. Nedorečena beseda v slovo

Ob zadnjem srečanju zaželimo Benečiji svetlo prihodnost, Doriču pa še dolgo in uspešno pot, ki se je pa, žal, sklenila že nekaj let zatem, sredi dela. Umrl je nenadoma, morda bi si bil tako smrt sam žezel, sredi zavzetega dela, tih preden bi nagovoril svoje Benečane, 11. avgusta 1996 ob prazniku sv. Lovrenca v vasi Matajur. Res, tudi tistega dne desetnjak Dorič ni končal svoje pripovedi ... veliko bi nam bil še lahko povedal.

Kako gledam na novejše dogajanje v Benečiji? Po potresu iz leta 1976 se je precej spremenilo. To ni bil le geološki potres. Bil je potres, ki je do temeljev pretresel Benečijo. V tistih žalostnih dneh, v tisti veliki tragediji, so ljudje spoznali, kdo jim je blizu. Najprej so nam prišli na pomoč naši slovenski bratje iz Trsta in Gorice, nato je matična domovina posegla z vso svojo močjo. Nudila nam je tehnično pomoč svetovnoznanih inženirjev in arhitektov za sanacijo tistih hiš, ki se jih je dalo rešiti. Nudila nam je nove hiše, nove stavbe za tiste, ki so bili najbolj potrebni strehe. Pomoč ob potresu je še vedno živo prisotna v duši in srcih Beneških Slovencev, posebno pa tistih, ki so bili te pomoči deležni. Potres je potresel tudi ljudi, da smo se začeli zavestati, da se lahko le s skupnimi, dobro organiziranimi močmi rešimo kot skupnost. Po potresu so začele nastajati tudi eko-

nomske organizacije, ki so v določeni meri pripomogle, da so se nekateri naši izseljenci vrnili domov in dobili zaposlitev na domači grudi. Organizirali smo se v večje skupine in nastala so nova kulturna društva, ustanove, ki so delovale vzporedno z določenim ekonomskim razvojem. Zavedali pa smo se tudi dejstva, da brez kulture in jezika skupnost ne bo obstala. Ta nov pogled je pomagal do zametka kulturnega centra, se pravi šolskega centra v Špetru, kjer se beneški otroci učijo v dvojezični šoli. V zgodovini Benečije je prišlo prvič do tega, da se otroci šolajo v materinem jeziku. Pred kratkim je prišla novica, da je ta šolski center priznan, samo besede in dokumenti so eno, konkretna pomoč pa drugo. Ko bo prišla tudi konkretna pomoč temu centru in našim društvom, takrat bomo resnično zadihali in rekli, da smo priznani kot narodnostna skupnost. Kaj me najbolj boli, česa me je najbolj strah, ko mislim na prihodnost našega naroda, na prihodnost naših ljudi? Še vedno naše vasi krvavijo, izteka se kot voda v potok naš živelj. Emigracija ni več to, kar je bila pred desetimi ali petnajstimi leti. Zdaj emigracija pelje naše ljudi iz beneških bregov in dolin v furlansko ravnino, v furlanskem narodu se naš človek utaplja kot v širnem morju. Prva generacija, ki se preseli v Furlanijo, še vzdrži, potem se rodijo otroci in, da ne bi bili manjvredni, govorijo furlansko. Pomenljivo je dejstvo, da so si tisti, ki so odšli v furlansko ravnino na delo, kupili tam zemljo in si tam sezidali hišo ali kupili stanovanja. Ob koncu življenja si zaželijo samo, da bi nadaljevali svoje večno življenje v naših gorah. Samo takrat se vračajo.

Izseljevanje iz beneških dolin je velik problem. V Čedadu in v okolici imamo nekaj tisočev ljudi. Posebno sta-

rejši se še trdno držijo, starejši so steber naših kulturnih prireditev. Tudi v Vidmu je veliko Slovencev, ker se iz zapadne in vzhodne Benečije pa iz Rezije ljudje izseljujejo v Furlanijo. Nekateri so menili, da bo zaradi tega v prihodnosti Videm zanimiv za slovensko manjšino, ki ne bo več tako vezana na teritorij, vendar bi morale oblasti pomagati ne samo, da bi ljudi zaustavile v dolinah, ampak da bi pomagale tudi tistim, ki so se preselili v ravnino. Ljudje, ki se selijo v mesta, ustvarjajo probleme upraviteljem in naletijo tudi sami na določene težave. Oblasti, tudi krajevne, bi morale pri tem pomagati, kot se že dogaja v Franciji in v Švici. Posebne dotacije bi morali dobiti kmetje, ki ostanejo doma, ki delajo v gorskih predelih, pomagati bi jim morali, da ne bi silili v dolino. Kmet, ki ostane v gorskem predelu, skrbi za teritorij, on že ve, katero drevo mora posekat in katero pustiti. Gorski kraji, ki so obljudeni, so bogastvo za vse, ker obvarujejo tudi ravnino pred nesrečami in poplavami. Kmet sam že v gorskem kraju poskrbi, da se narava spoštuje.

V tem času, ko se je Benečija tudi politično prebudila, so Slovenci v Italiji začeli nastopati enotno. Bil je to pojav enotne delegacije, ki jo zdaj imenujejo skupno predstavništvo. V teh skupnih nastopih imajo tudi Benečani svoje mesto.

Naša težnja je vedno bila, da bi dosegli tiste pravice, ki jih uživajo Slovenci v Trstu in Gorici. Vendar so pri tem težave. Glavna težava je v tem, da nismo priznani kot narodnostna manjšina, čeprav je v zadnjem času vedno več strank, ki nas uradno ali poluradno priznavajo. Zadnja je

Krščanska demokracija, ki pri nas žanje največji odstotek glasov. Krščanska demokracija bi bila lahko že takoj po vojni rešila naš problem, vendar se je spojila z desnicou in je bila, kar se tiče priznanja naših pravic, vedno od te pogoje na. V tej naši bitki, sveti borbi, potrebujemo solidarnost vseh slovenskih bratov, kjerkoli živijo, po svetu ali doma. Kadar pravim slovenski bratje, mislim predvsem na tiste, ki živijo v Gorici, v Trstu ali v matični domovini. Ne vem, kako zdaj gledajo na nas v matični domovini. Mi smo bili do pred kratkim kot zavedni Slovenci složni, bili smo si edini. Komunisti, socialisti, duhovniki, vsi smo nastopali enotno, med nami in navzven, ker smo se zavedali, da nas je malo in bo šlo samo v škodo našega naroda, če se bomo še med seboj delili, na škodo priznanja naših pravic. Zdaj pa je tako, da nekateri predstavniki v Trstu, Gorici in v Ljubljani tega ne razumejo ali ne morejo razumeti. Mislim, da se bodo ta nasprotovanja še podpihovala, namesto da bi nam pomagali, da bi enotno nastopali, da bi združili svoje moči. To bo velika škoda za naš narod, ne samo za Slovence, za celo slovensko manjšino v Italiji. Upam, da nas ne bodo pomendrali, da ne bomo kot manjšina izginili. Vztrajali smo 1300 let, upam, da bomo tu še 1300 let. Če pa ne bomo enotno nastopali, bodo tudi nasprotniki na italijanski strani razumeli naše razprtje in jih bodo tudi napihovali. Škoda, ker na tak način ne bomo imeli pravic. Nas je vedno manj in, če bi bil naš pokojni Trinko še živ, bi vzkliknil: "Kam je šel moj narod?!"

Kako zdaj živim, sprašujete? Zdaj ko sem v penziji, a ne v pokoju, kot sem že dejal?

Živim. Preden ste prišli, sem cepil drva, pripravljam se na zimo. Imam njivo, imam gozd, ki ni moj, je od žene.

Vedno si najdem kako zaposlitev, kako delo, in ob nedeljah največkrat pišem Petra Matajurca. Ne živim ne skromno ne bogato. Za pod zob, hvala Bogu, mi ne manjka, manjka mi zdravje.

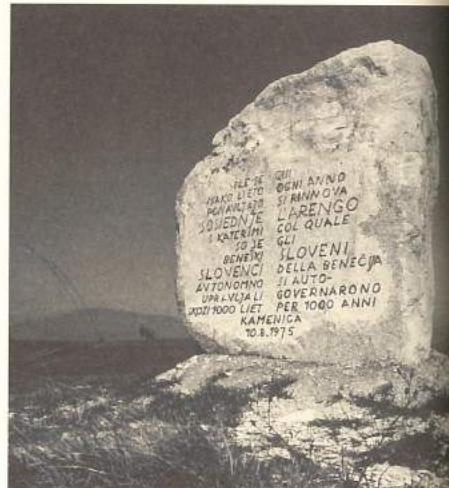
Ob koncu bi rad pozdravil vse tiste, ki so imeli nekaj potrpljenja in poslušali, včasih tudi jecljanje, ker je težko včasih najti pravo besedo, ko ti postavijo pred usta mikrofon. Res, lepa hvala vsem poslušalcem od Benečije do Gorice in Trsta, pa tudi v matični domovini.

A jaz nisem končal pripovedi, upam... da se bomo še slišali.

*Slike
iz družinskega albuma*

Kamnita plošča mize landarske banke, simbol upravne in sodne avtonomije, ki so jo Beneški Slovenci uživali za časa oglejskih patriarhov in pod Beneško republiko do njenega padca leta 1797. Nosi v sebi še globlje sporočilo, ki je povezano s prazgodovino, kot pričajo vklesani znaki.

Spomenik nekdanjemu samostojnjemu upravljanju Beneških Slovencev, postavljen na Kamenici 10. avgusta 1975. V ozadju obris Matajurja.

Prva slika Izidorja Predana.

Poročni sprevod do cerkve s Kolovratom v ozadju

Poroka Izidorja Predana in Adele Rucchin; gospod župnik Mario Laurencig, Sv. Štobrank (Dreka), februarja 1959.

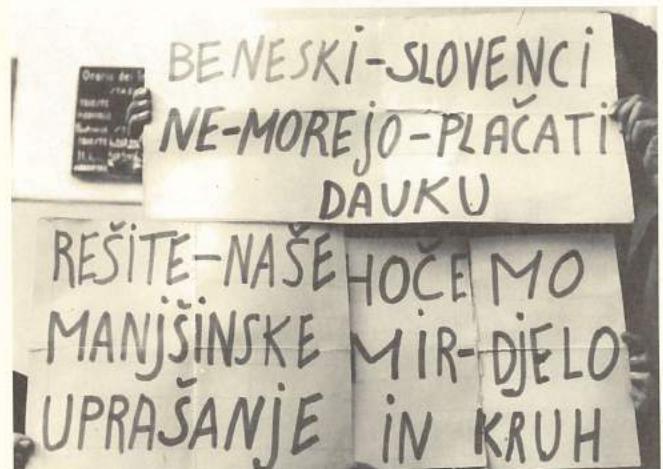

Glava časopisa *IL TRICOLORE*, ki je bil poln strupa proti Slovencem, še posebej proti Ivanu Trinku in slovenskim župnikom.
Odtod izhaja izraz "trikoloristi".

Pogreb Doričeve mame.

Požig knjig in revij
na sedežu
Demokratične Fronte
v Špetru Slovenov
24.3.1950.

Protestna manifestacija Benečanov 5.6.1954 (foto M. Magajna).

Trčmun, 30.6.1954.
Pogreb Ivana Trinka
(foto M. Magajna).

Odprije prosvetnega društva Ivan Trinko v Čedadu 21.1.1964. Od leve tajnik Izidor Predan, prof. Severino Bergnach in predsednik društva Mario Cont.

Odkritje
spomenika
Redelonghiju
13. oktobra 1985
v Starem Selu

Joško Ošnjak in dr. Mario Zdravljic z Doričem Predanom v Starem Selu.

Prof. Paolo Petričič, Izidor Predan in Viljem Černo.

Ob odkritju kipa Ivana Trinka v novem sedežu kulturnega društva Ivan Trinko v Čedadu.

*Ob odkritju kipa
Ivana Trinka
v novem sedežu
kulturnega
društva
Ivan Trink
v Čedadu.*

*Pisatelj
France Bevk
na grobu
Ivana Trinka
18.7.1964.*

*Pisatelj France Bevk
v društvu
Ivan Trink
s predsednikom
Mariom Contom,
tajnikom Izidorjem
Predanom
in njegovim sinom
Vladimirom.*

*Štirje Čedermaci
Laurencig, Gujon,
Cencig in Birtig
na srečanju
na Matajurju 8.8.1971
med mašo v štirih
jezikih (v slovenščini, v
nemščini, v latinščini
in v italijanščini)
(N.S.K.).*

Dorič na odru

"Beneška ojcer"
na Dnevu emigranta
v Čedadu 6.1.1976.

"Emigrant"
na Dnevu emigranta
v Čedadu 8.1.1977.

Družina Beneškega gledališča.

Dan emigranta v gledališču "A. Ristori" v Čedadu (foto M. Magajna)

8.1.1967

6.1.1968

*Ob 40-letnici
kulturnega
društva
Ivan Trinko
2.10.1995.
Z leve Černo,
Grisetig, Predan,
Vrtovec, Cont.*

*Stane Raztresen,
Silvana Paletti in
Izidor Predan
ob prejetju priznanja
SKGZ. Ob Predanu
njegova žena
Adele Rucchin.*

*Delegacija prve vlade
samostojne Slovenije
na Trinkovem grobu v
Trčmnu. Z leve
Predan, Peterle, Dular.
V ozadju Tavčar.*

*Izidor Predan pred svojim zadnjim nastopom na Kamenici 1996.
Z leve Viljem Černo, Zdravko Likar, Darko Bratina, Gianpaolo Gorjup,
Germano Cendou, Izidor Predan.*

*Spomin na Doriča ob prvi obletnici smrti na Matajurju 9.8.1997.
Poje zbor Beneške korenine.*

Utrinki iz Benečije (foto M. Magajna).

Kazalo

<i>Uvodna beležka (Filibert Benedetič)</i>	5
<i>Srečanje z Izidorjem Predanom (Lida Turk)</i>	7
<i>Simbol pokončnega in neuklonljivega Slovenca (Jole Namor)</i> ..	11
DORIČEVA PRIPOVED	
I. Doričeva dolina	21
II. Vojska gre skozi doline	29
III. Nemirni povojni čas	37
IV. Beneški Čedermaci	49
V. Čedermaci odhajajo	57
VI. Orati ledino	67
VII. Partizanski utrinek	79
VIII. Slovenska beseda: zapisana, izgovorjena, recitirana in zaigrana	85
IX. Nedorečena beseda v slovo	95
<i>Slike iz družinskega albuma</i>	102